

Břeclav – Pohansko X.

Sídelní areál na Severovýchodním předhradí

Jiří Macháček / Adéla Balcárková / Petr Dresler
Renáta Přichystalová / Michaela Prišťáková

MASARYKOVA
UNIVERZITA

510

OPERA FACULTATIS PHILOSOPHICAE
UNIVERSITATIS MASARYKIANAE

SPISY FILOZOFICKÉ FAKULTY
MASARYKOVY UNIVERZITY

Břeclav – Pohansko X.

Sídelní areál na Severovýchodním předhradí

Archeologické výzkumy v letech 2008–2016

Jiří Macháček / Adéla Balcárková / Petr Dresler /

Renáta Přichystalová / Michaela Prišťáková

MASARYKOVA
UNIVERZITA

BRNO 2021

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Macháček, Jiří, 1971-

Břeclav - Pohansko. X., Sídlní areál na Severovýchodním předhradí : archeologické výzkumy v letech 2008-2016 / Jiří Macháček, Adéla Balcárková, Petr Dresler, Renáta Přichystalová, Michaela Prišťáková. – Vydání první, elektronické. – Brno : Masarykova univerzita, 2021. – 1 online zdroj. – (Opera Facultatis philosophicae Universitatis Masarykianae = Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, ISSN 2787-9291 ; 510)

Anglické resumé

Obsahuje bibliografii a rejstřík

ISBN 978-80-210-9893-0 (online ; pdf)

* 902.2 * 902:904 * 711.459.6"634/653" * 911.37 * 718 * (437.32-13) * (048.8:082) * (083.82)

- archeologické výzkumy – Česko
- archeologické nálezy – Česko
- hradiště – Česko
- sídliště (archeologie) – Česko
- pohřebiště – Česko
- Pohansko (Česko : archeologická lokalita)
- kolektivní monografie
- katalogy

902 - Archeologie [8]

Publikace vznikla v rámci řešení projektu Grantové agentury ČR „Vznik raně středověké šlechty ve středovýchodní Evropě. Archeologicko-historický pohled“ (reg. č. GA18-08646S). Její vydání bylo podpořeno Filozofickou fakultou Masarykovy univerzity a Ústavem archeologie a muzeologie FF MU.

Recenzovali:

prof. PhDr. Jan Klápště, CSc. (Ústav pro archeologii, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova, Praha)

Mgr. Jan Mařík, Ph.D. (Archeologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha)

© 2021 Masarykova univerzita, Michaela Prišťáková

ISBN 978-80-210-9893-0

ISBN 978-80-210-9892-3 (vázáno)

ISSN 1211-3034 (print)

ISSN 2787-9291 (online)

<https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.M210-9893-2021>

Obsah

1 ÚVOD	7
2 SÍDELNÍ AREÁL NA SEVEROVÝCHODNÍM PŘEDHRADÍ V KONTEXTU SYSTEMATICKÝCH ARCHEOLOGICKÝCH VÝZKUMŮ POHANSKA U BŘECLAVI	10
3 CHARAKTERISTIKA LOKALITY Z HLEDISKA PŘÍRODNÍHO PROSTŘEDÍ	16
4 METODA TERÉNNÍHO VÝZKUMU	18
5 NEMOVITÉ ARCHEOLOGICKÉ NÁLEZY – ZÁKLADNÍ CHARAKTERISTIKA	22
5.1 Zahloubené sídlištní objekty	23
5.1.1 Zemnice	23
5.1.2 Velké zahloubené objekty	26
5.1.3 Studna	27
5.1.4 Pece, otopná a pyrotechnologická zařízení	28
5.1.5 Těžební jáma	31
5.1.6 Depozit kamenů a žernovů	31
5.1.7 Ostatní sídlištní jámy	31
5.2 Nadzemní sídlištní objekty	35
5.2.1 Nadzemní domy s otopným zařízením	35
5.2.2 Nadzemní dům se zděným nárožím ND224	39
5.3 Žlábký a ohrazení	41
5.4 Recentní stavby	46
5.5 Rozptýlené hroby ze sídliště	46
5.5.1 Tvar hrobové jámy	48
5.5.2 Rozměry a kubatura hrobových jam	48
5.5.3 Úprava hrobových jam	49
5.5.4 Vícenásobné pohřby	49
5.5.5 Orientace hrobů	51
5.5.6 Poloha těla	51
5.5.7 Věk a pohlaví pohřbených jedinců	54
5.5.8 Hrobový inventář	54
5.5.9 Superpozice hrobů s jinými archeologickými kontexty	56
5.5.10 Datování funerálních kontextů	57
6 MOVITÉ ARCHEOLOGICKÉ NÁLEZY – ZÁKLADNÍ CHARAKTERISTIKA	59
6.1 Sídlištní keramika	59
6.2 Zooarcheologické a paleobotanické nálezy	59
6.3 Drobné a nekeramické nálezy	60
7 PROSTOROVÁ DISTRIBUCE ARCHEOLOGICKÝCH NÁLEZŮ V NADLOŽNÍCH (KULTURNÍCH) VRSTVÁCH	65
7.1 Prostorová distribuce keramiky	69
7.2 Prostorová distribuce mazanice	78
7.3 Prostorová distribuce zvířecích kostí	79
7.4 Prostorová distribuce drobných a nekeramických nálezu	80
7.4.1 Broušená kamenná industrie	81
7.4.2 Výbava domácnosti a hry	83
7.4.3 Mužská elita	85
7.4.4 Fragmenty železa	86
7.4.5 Garnitury z řemení a opasek	87
7.4.6 Železné hřivny	89

7.4.7 Hygiena	91
7.4.8 Výstroj jezdce	91
7.4.9 Každodennost	93
7.4.10 Stavební konstrukce	94
7.4.11 Kovovýroba	95
7.4.12 Kostěná a parohová industrie	99
7.4.13 Nespecifikovaný nástroj	99
7.4.14 Nůž	99
7.4.15 Pravěké artefakty	100
7.4.16 Sklo	102
7.4.17 Šperk	104
7.4.18 Tesařské a truhlářské nástroje	105
7.4.19 Textilní výroba	107
7.4.20 Součásti vědra	108
7.4.21 Šipky	109
7.4.22 Zemědělství	110
7.4.23 Žernovy	112
7.5 Předběžná interpretace prostorové distribuce archeologických nálezů	112
7.5.1 Potenciální nadzemní domy	112
7.5.2 Funkce sledovaných areálů	113
8 DATOVÁNÍ SÍDLIŠTĚ NA SEVEROVÝCHODNÍM PŘEDHRADÍ POHANSKA	117
8.1 Chronologie podle sídlištní keramiky	117
8.2 Relativní datování na základě vertikální stratigrafie	129
8.2.1 Superpozice objekt/objekt	129
8.2.2 Superpozice objekt/žlábek	130
8.2.3 Superpozice hrob/objekt (žlábek)	131
8.2.4 Superpozice nadzemních domů a zahloubených objektů, žlábků a hrobů	131
8.3 Dendrochronologické datování	134
8.4 Radiokarbonové datování	135
8.4.1 Radiokarbonové datování keramických skupin	136
8.4.2 Radiokarbonové datování komponent sídliště	137
8.5 Synchronizace obytné a funerální komponenty sídelního areálu, srovnání s ostatními areály Pohanska u Břeclavi	138
9 DÍLČÍ ZÁVĚRY A INTERPRETACE VÝSLEDKŮ TERÉNNÍCH VÝZKUMŮ SÍDELNÍHO AREÁLU NA SEVEROVÝCHODNÍM PŘEDHRADÍ POHANSKA U BŘECLAVI Z LET 2008–2016	141
10 BŘECLAV – POHANSKO. SEVEROVÝCHODNÍ PŘEDHRADÍ. KATALOG ARCHEOLOGICKÝCH PRAMENŮ Z TERÉNNÍHO VÝZKUMU SÍDELNÍHO AREÁLU V LETECH 2008–2016	150
10.1 Struktura katalogu	150
10.2 Popis čtverců	151
10.3 Popis sídlištních objektů	220
10.4 Sídlištní hroby	296
10.5 Samostatné kúlové / sloupové jámy	302
10.6 Liniové objekty, tzv. základové žlaby	308
10.7 Textové tabulky	311
10.8 Kresebné a fotografické tabulky	484
11 SUMMARY	809
12 FIGURE AND PLATE CAPTIONS	818
12.1 Figures captions – main text part (fig. 1–99)	818
12.2 Figure captions – catalogue text part (fig. 100–214)	825
12.3 Plate captions – catalogue plate part (tab. 1–325)	825
13 BIBLIOGRAFIE	840

Archeologové z Ústavu archeologie a muzeologie Masarykovy univerzity v Brně (ÚAM FF MU) působí na Pohansku u Břeclavi již od roku 1958. V posledních patnácti letech se zaměřili především na prostor tzv. Severovýchodního předhradí, kde v roce 2006 došlo k překvapivému objevu dosud neznámého velkomoravského kostela. Stavba, která byla podle svého půdorysu klasifikována jako rotunda, je druhou známou křesťanskou svatyní na Pohansku. Okolo rotundy i v jejím interiéru bylo postupně během pěti sezon odkryto 152 hrobů se 154 antropologicky identifikovanými jedinci. Výsledky výzkumu kostela a přilehlého pohřebiště již byly dostatečně prezentovány ve specializovaných studiích a souhrnných syntézách (Čáp – Dresler – Macháček *et al.* 2010; Macháček 2011; 2015; Macháček – Balcárková – Čáp *et al.* 2014; Macháček – Dresler – Přichystalová 2018; Macháček – Dresler – Přichystalová *et al.* 2016; Macháček – Pavlovič 2018; Macháček – Wihoda 2016; 2019; Makajevová – Sládek – Berner 2017; Sládek – Macháček 2017; Sládek – Macháček – Makajevová *et al.* 2018). K nejdůležitějšímu objevu došlo v interiéru rotundy, kde se nacházelo pět pohřbů včetně dominantního hrobu na hlavní ose stavby, o němž soudíme, že patřil zakladateli, příp. vlastníkovi kostela.

Tento muž stál v čele komunity, která na Severovýchodním předhradí Pohanska žila a pohřbívala koncem 9. století a v první polovině století následujícího. Podle naší hypotézy mohlo jít o správce knížecího hradu, obklopeného členy své domácnosti – raně středověké *familie*. *Pater familias* zjevně disponoval určitým vlastnictvím a nemovitostmi, jako byl i kostel na předhradí, v němž byl sám pohřben. Zároveň měl takové příjmy, které mu umožňovaly kostel nejen postavit, ale i provozovat, což muselo být v raném středověku značně nákladné. Pokud je naše hypotéza správná, pak by onen muž z rotundy a jeho příbuzní mohli reprezentovat jeden z nejstarších šlechtických rodů ve středověké Evropě, tedy nikoli jen urozence z významné rodiny či ozbrojence z knížecí družiny, kteří si vydobyli své postavení odvahou na bitevním poli, ale již i vlastním kostelů a dvorců (Laval 2016, 80–82).

Vznik středověké šlechty a odraz tohoto společenského procesu v archeologických pramenech patří ke klíčovým tématům evropské mediévistiky (Böhme 1993; Burzler 2000; Jørgensen 2010b; Schmid 1998; Steuer 1982; 2004; Wickham 2005, 153–382; 2009; Zehetmayer 2008). Ani česká věda nezůstává při řešení této problematiky stranou a s úspěchem se zapojuje do aktuálně probíhající debaty, a to jak výsledky historického (Antonín 2014; 2017; Jan 2007; Vaníček 2007; Wihoda 2005; Žemlička 1997, 197–201), tak i archeologického výzkumu (Klápště 2009; 2011; Kouřil 2005; Štefan 2011). Archeologie dokáže k všeobecné debatě o počátcích šlechty přispět zásadním způsobem – zabývá se zkoumáním procesů, při nichž se nově vznikající středověká elita odděluje fyzicky i symbolicky od zbytku společnosti. Kromě separátního pohřbívání např. v kostelech (Burzler 2000, 171; Scholkmann 2003, 210–211), což je zjevně i případ pětice hrobů z interiéru rotundy na Pohansku, dokáží archeologové identifikovat také rezidence nových středověkých elit. Pro období raného středověku je označujeme jako velmožské dvorce – „Herrenhöfe“ (Bücker – Hoepfer – Höneisen *et al.* 1998; Hamerow 2010; Jørgensen 2010b; Stork 1998). Právě Pohansko u Břeclavi patří k evropsky významným archeologickým lokalitám, kde se již jeden velmožský dvorec podařilo v úplnosti prozkoumat v 50. a 60. letech 20. stol. (Dostál 1975; Dostál – Vignatiová – Šik 1977), čehož si cení i mezinárodní vědecká komunita (Brather 2008, 112; Graham-Campbell – Valor 2008, 336–337; Herold 2012; Herrmann 1986b, 48; Klápště 2011, 21; Steuer 1982). Tento dvorec se na Pohansku nachází uvnitř opevnění, v pomyslném středu celé rozlehlé aglomerace. Nejde však o sídlo běžného příslušníka raně středověké elity, ale zřejmě rovnou o jednu z rezidencí velkomoravského panovníka či jiného člena vládnoucího rodu, která byla postavena jako napodobenina císařské či královské falce – tzv. *palatium* (Macháček 2008). Výzkumy prezentované v této knize rozšiřují naše poznání sídel raně středověké elity z Pohanska o nálezy učiněné na Severovýchodním předhradí.

Zatím poslední etapa archeologických výzkumů na severním okraji velkomoravského Pohanska začala roku 2013, a přímo tak navázala na odkryv kostela s pohřebištěm. Jejím cílem bylo testování výše představené hypotézy o sociálním postavení muže z rotundy. Pokud byl jejím zakladatelem a vlastníkem, musel disponovat takovými majetky či takovými příjmy, které by umožnily provoz kostela. Zároveň obýval i důstojné sídlo – *curtis*, které by odpovídalo jeho společenskému postavení. Hledali jsme místo podobné tomu, jaké zmiňuje Kosmas ve své Kronice české z 12. stol., když popisuje, jak hradský správce Mstiš hodoval na předhradí Bíliny s biskupem „ve svém dvoře před kostelem“. Latinská předloha českého překladu zní „*in sua curte, que fuit ante ecclesiam*“ (Cosmae Pragensis Chronica Bohemorum, ed. B. Bretholz, MGH SS II, Berlini 1923; český překlad citován podle: Hrdina – Bláhová – Fiala 1972). Termínem „*curtis*“ a jeho rozbořem z hlediska archeologického se u nás již před lety zabývali A. Hejna a B. Dostál (Dostál 1975, 253–259; Hejna 1965, 513–583). Svorně konstatovali, že tato rezidenční sídlištní forma k nám byla přenesena ze západu, kde franské dvorce navazují na antickou stavební tradici. Jednalo se podle nich o samostatné sídlištní jednotky – hospodářské komplexy, jejichž součástí bylo i obydlí vlastníka. *Curtis* nebyla opevněná, ale jen ohrazená palisádou nebo pleteným plotem. Uvnitř se nacházely četné budovy – kromě panského domu (*casa dominicata*) mnoho hospodářských objektů, jakými jsou různé sýpky, sklepy, kuchyně, skladiště, pekárny apod. Na rozdíl od mnohem honosnějších a komplexnějších královských falcí se u nich natolik nezdůrazňovala stránka rezidenční, která byla nutná pro dvorskou reprezentaci panovníka. Tato charakteristika se stává východiskem pro testování naší hypotézy o existenci *curtis* na Severovýchodním předhradí Pohanska. Abychom ji nemuseli odmítnout, musí být splněny podmínky, které z naší hypotézy a z dosavadních znalostí o raně středověkých dvorcích vyplývají. Takový sídelně-hospodářský komplex by měl 1) být lokalizován poblíž kostela, 2) být ohrazen, 3) obsahovat pozůstatky materiální kultury spojené s vyšší společenskou vrstvou, 4) být tvořen specifickým typem staveb odlišným od běžné venkovské zástavby (povrchovými či zděnými objekty, řemeslníckými dílnami apod.).

Na základě porovnání hypotetického modelu s výsledky našich terénních výzkumů se domníváme, že hledané sídlo dominantního muže z rotundy bylo v prostoru Severovýchodního předhradí skutečně objeveno, a to jižně od pohřebiště. Naši hypotézu jsme sice již předběžně publikovali (Macháček 2016; Macháček – Dresler – Přichystalová et al. 2016, 203–205), až v této monografii však předkládáme archeologické prameny, o něž se naše závěry opírají. Široká odborná veřejnost si tak může sama udělat obrázek o tom, do jaké míry jsou plausibilní.

Kniha však ještě není finálním zhodnocením všech objevů, které byly na Severovýchodním předhradí učiněny. Má za úkol předložit jen archeologické prameny získané v letech 2008–2016 a zároveň definovat základní časoprostorový rámec zdejšího osídlení.

Kniha je plánovaným výstupem projektu Grantové agentury ČR (reg. č. GA18–08646S: Vznik raně středověké šlechty ve středovýchodní Evropě. Archeologicko-historický pohled). V rámci plnění tohoto projektu došlo v letech 2018–2020 k dalším terénním odkryvům, které měly zlepšit dosavadní testování našich hypotéz a rozšířit prozkoumanou plochu o místa, kam směřovalo ohrazení zkoumaného sídelního komplexu, resp. kde by mohly být lokalizovány další rezidenční a hospodářské součásti dvorce. Výsledky nejnovějších výzkumů z let 2018–2020 jsou v této knize zmíněny jen okrajově, neboť jejich kompletní vyhodnocení tak krátce po skončení terénních výzkumů nebylo ani možné, ani plánované. K finálnímu publikování všech našich dosavadních zjištění dojde v blízké budoucnosti.

Tato kniha ani výsledky v ní prezentované by nemohly vzniknout bez součinnosti a spolupráce velkého počtu zainteresovaných kolegů. Na prvním místě je nutno jmenovat objevitele rotundy Pavla Čápa, který se zásadním způsobem podílel i na vlastním terénním odkryvu sídliště a koordinoval laboratorní zpracování nálezů. Velkou zásluhu na úspěšném dokončení celého díla mají také studenti archeologie Masarykovy univerzity všech stupňů – bakaláři počínaje a doktorandy konče. Z těch nejaktivnějších jmenujme Michaelu Přišťákovou, spoluautorku této knihy, Margitu Filipovou, Emila Holka, Annu Koudelkovou, Barboru Machovou, Annu Nováčkovou, Vojtěcha Noska, Marii Salvetovou, Alenu Slámovou, Jakuba Šimíka, Michala Vágnera, Jana Zemana ad. Poděkování patří i Petru Milovi a jeho týmu za provedení geofyzikální prospekce. Gabriele Dreslerové a manželům Kočárovým jsme vděční za provedení zooarcheologických a paleobotanických analýz.

Na výzkumu se kromě českých studentů a badatelů podílely i badatelské týmy a jednotlivci ze zahraničí. Zmínit je nutné především členy Česko-americké školy terénní archeologie (Czech American Archaeological Field School) vedené Dr. Michaelem Dietzem a Dr. Johnem Staeckem z College of DuPage, Glen Ellyn (USA) a studenty archeologie z univerzit v Bambergu, ve Vídni a v Exeteru, kteří zde vykonávali svoji terénní praxi.

Značnou zásluhu na vzniku knihy mají grafici i autoři fotografických a kresebných příloh Soňa Plchová (podílela se rovněž na korekturách textu), Pavel Richter, Josef Špaček, Šárka Trávníčková a firma Metoda. Neméně důležitý je i přínos Dana Šlosara, autora počítačové sazby, a Ziny Komárkové, jazykové korektorky. Poděkování patří Ediční radě Filozofické fakulty vedené proděkanou pro ediční činnost

a vztahy s veřejností Janou Horákovou, která zařadila naši knihu do Spisů Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, a Vendule Hromádkové, která vydání knihy organizačně zajišťovala.

Termín dokončení a vydání knihy byl neblaze ovlivněn celosvětovou pandemií způsobenou šířením koronaviru SARS-CoV-2. Jsme vděční všem kolegům a kole-

gyním, které tato hluboká společenská krize neparalyzovala a kteří nám pomohli dotáhnout práce na knize do zdárného konce.

V Brně dne 1. 2. 2021

Autoři

2 SÍDELNÍ AREÁL NA SEVEROVÝCHODNÍM PŘEDHRADÍ V KONTEXTU SYSTEMATICKÝCH ARCHEOLOGICKÝCH VÝZKUMŮ POHANSKA U BŘECLAVI

Archeologický terénní výzkum v poloze nazývané Severovýchodní předhradí, jehož dílčí výsledky prezentujeme v tomto svazku, je součástí systematických odkryvů velkomoravské aglomerace na Pohansku u Břeclavi (obr. 1). To, že je tato lokalita bez přerušování zkoumána již od roku 1958 jedinou univerzitní institucí, činí Pohansko v českém i evropském prostoru unikátním. Nejen dlouhodobá institucionální, ale i personální kontinuita zásadním způsobem napomohla vybudování rozsáhlé znalostní báze, na jejímž základě jsme schopni popsat časové, prostorové i kauzální vztahy uvnitř komplexního sociálního systému, kterým Pohansko v raném středověku bezesporu bylo. Archeologickým výzkumům na Pohansku se proto dostává pozitivních hodnocení od badatelů různých generací (*Hrubý 1971; Klápště 2009, 531; König 2020*).

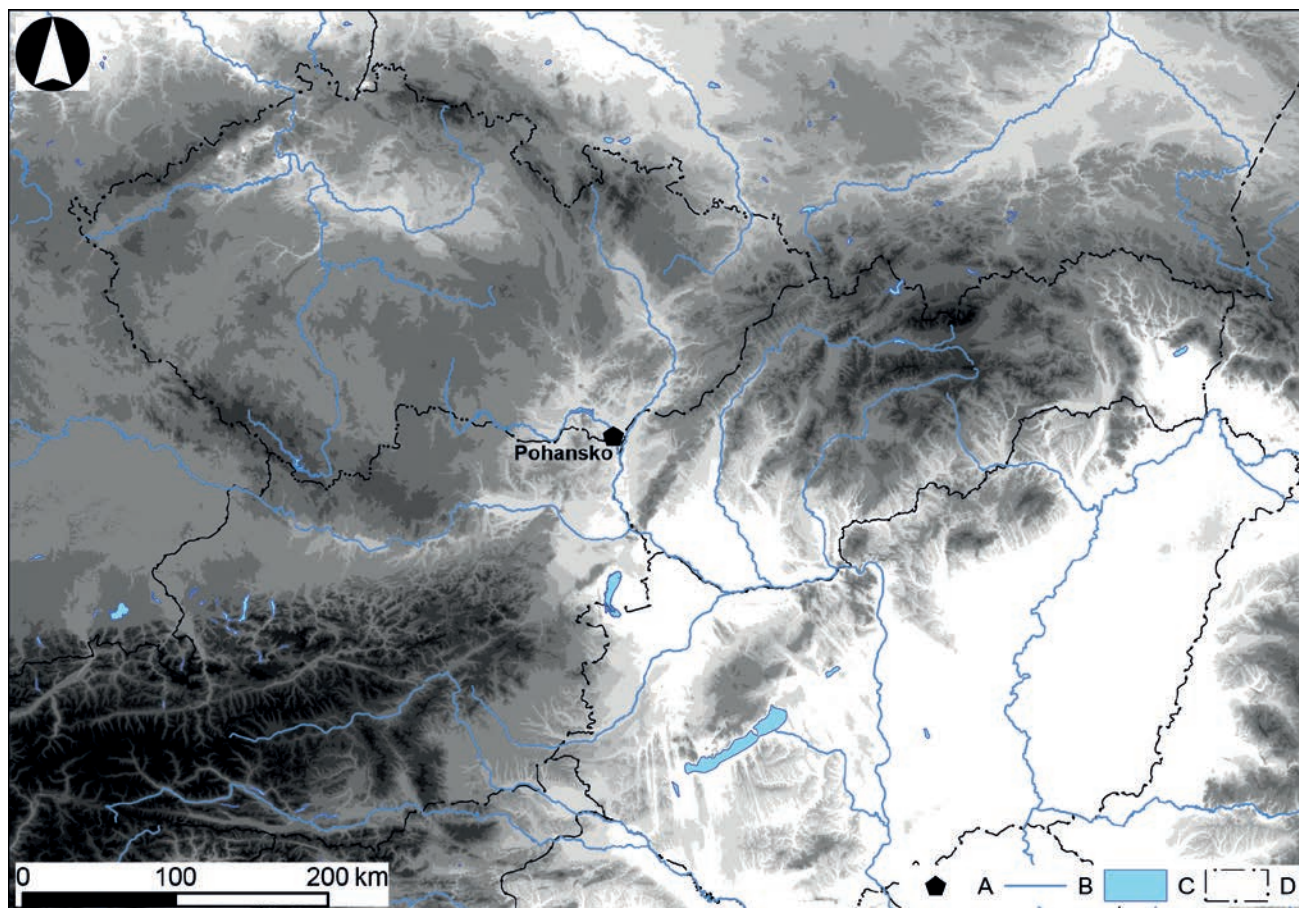
Prostor tzv. Severovýchodního předhradí byl v rámci systematického výzkumu Pohanska dosud spíše opomíjen (obr. 2). Naše nejnovější výzkumy však prokázaly velký potenciál této polohy pro řešení řady otázek spojených s vývojem středoevropské společnosti raného středověku. Pro pochopení významu zdejšího osídlení je nutné připomenout širší kontext velkomoravského Pohanska.

Velkomoravská aglomerace na Pohansku je velmi rozsáhlá. Předpokládá se, že zde na ploše 51 ha žilo v 9. stol. 1000 až 2.500 obyvatel (*Dresler 2016, 49–50*). Další stovky či tisíce lidí sídlily v zázemí tohoto centra (*Dresler – Macháček 2008b, 313*). Dlouhou dobu byl nejznámější částí zdejší aglomerace tzv. Velmožský dvorec (*Brather 2008, 110–112; Herrmann 1986a, 47–48*), který tvořil její pomyslný středobod (*Dostál 1975*). Při jeho interpretaci se poukazyvalo především na paralely mezi zde prozkoumanou sídlištní strukturou a špičkovými karolínsko-otonskými objekty sídelně-reprezentačního charakteru (*Dostál 1975; 1988; Macháček 2008; Třeštík 2001, 36*), k nimž patří především tzv. *palatia* – centra falcí karolínského a otonského období. Velmožský dvorec na Pohansku je s nimi svými rozměry, vnitřní dispozicí i funkcí jednotlivých objektů úzce příbuzný. Považujeme ho za jedno z možných sídel velkomoravského

panovníka (*Macháček 2008; 2010, 478–486*). Tento rezidenční komplex byl na Pohansku doplněn usedlostmi řemeslníků (*Macháček 2005*), kteří uvnitř masivního opevnění (*Dresler 2011*) vykonávali svoji činnost, pravděpodobně v panovnických službách (*Macháček 2010, 284–306*). Vně opevnění, v prostoru tzv. Jižního předhradí, je lokalizováno sídliště specifické skupiny obyvatelstva. Zde pobývali jedinci se statusem bojovníka-jezdce. Jejich přítomnost dokládají nejen hroby se zbraněmi a ostruhami, ale i sídlištní nálezy, mezi nimiž se objevují součásti jezdecké výstroje. Kromě bojovníků zde však žily i jejich ženy a děti, příp. jiní členové místní komunity. Zdá se, že Jižní předhradí hradiska na Pohansku sloužilo, alespoň zčásti, jako sídelní prostor a hospodářské zázemí příslušníků velkomoravské vojenské hotovosti s jejich rodinami (*Dresler – Macháček – Přichystalová 2008; Přichystalová – Kalová – Boberová 2019; Vignatiová 1992*).

Na opačném konci velkomoravské aglomerace, v poloze označované jako Severovýchodní předhradí, probíhaly archeologické výzkumy již v 60. a 70. letech 20. stol. Jejich cíle byly různé. Zčásti byly záchranného charakteru, jako např. výzkum před výstavbou vědecko-výzkumné stanice brněnské univerzity, zčásti šlo o součást systematického badatelského záměru. Největší odkryv realizoval F. Kalousek v letech 1970–1972, který na Severovýchodním předhradí kromě jiného pátral po zbytcích velkomoravské církevní architektury (*Dostál 1970a; 1978; Macháček – Dresler – Přichystalová et al. 2016, 11–14*). V letech 1960–1977 tak bylo na ploše 6 029 m² prozkoumáno 129 sídlištních objektů a 50 hrobů převážně velkomoravského stáří. Kromě nich se zde nacházelo i sporadické osídlení z eneolitu, pozdní doby laténské a doby římské (dva eneolitické a dva laténské objekty, nálezy ze sídlištní vrstvy) a sedm časně slovanských objektů, které patří k tzv. časně slovanské osadě II, jak ji na Pohansku definoval B. Dostál (*Dostál 1982b, 6, 10–18*).

Výzkumy z 60. a 70. let 20. stol. byly na Severovýchodním předhradí identifikovány obytné zemnice, nadzemní obydlí s otopným zařízením, hospodářské

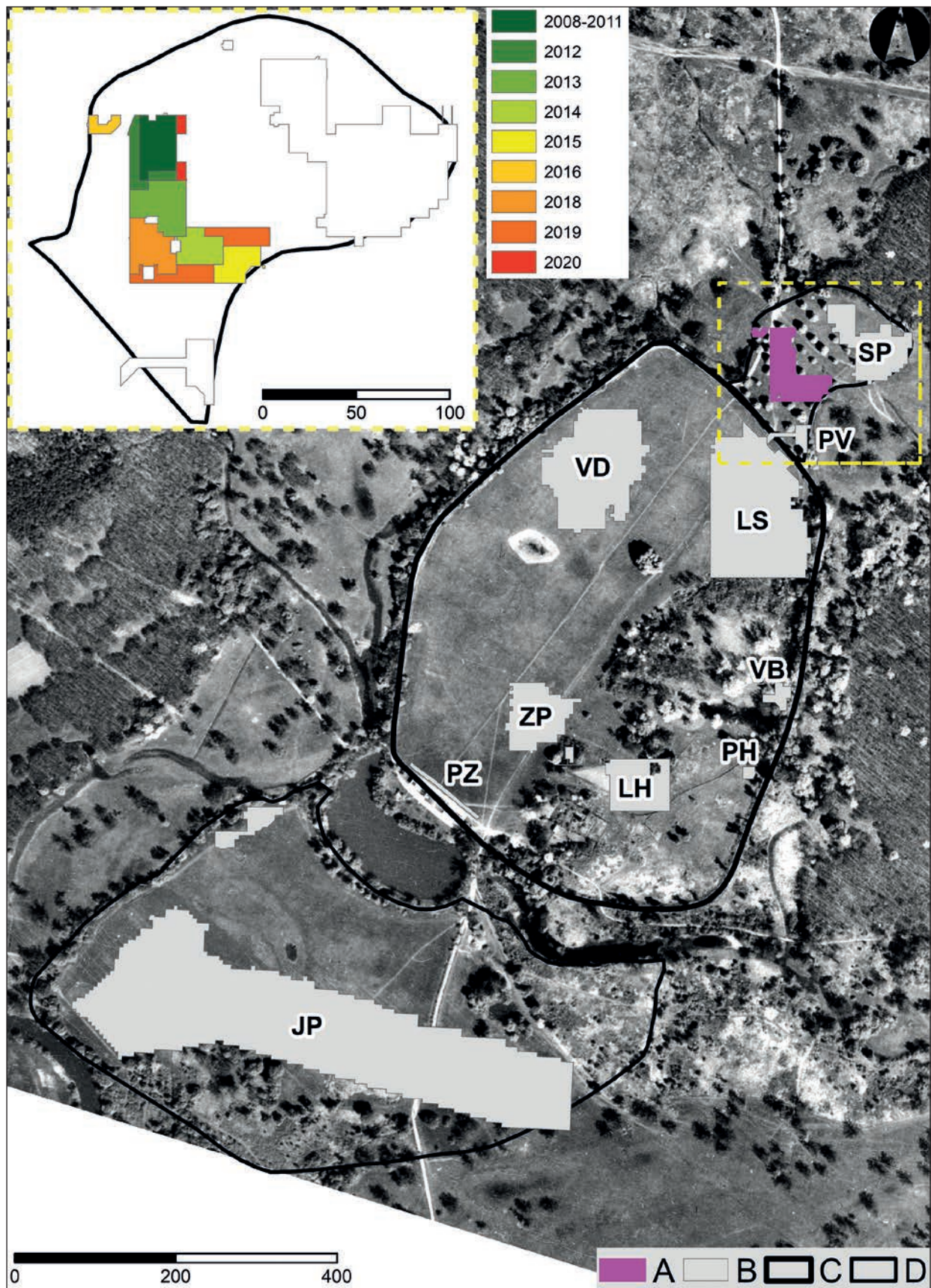
Obr. 1. Břeclav – Pohansko. Mapa s lokalizací hradiska na podkladu digitálního výškopisu střední Evropy. Legenda: A – Pohansko u Břeclavi, B – vodní toky, C – vodní plochy, D – státní hranice.

stavby, samostatná ohniště i nadzemní stavby vymezené kameny. Nejčastěji však šlo o indiferentní jámy různého tvaru i funkcí. Objevily se zde i hromadné nálezy železných předmětů. Příkladem může být svazek sekerovitých hřiven objevený společně s několika ostruhami, srpem a pilou v zemnici č. 17 (Dostál 1983, 180–187). Z prostoru Severovýchodního předhradí známe i několik výrazných žlábků, z nichž část je velkomoravského původu. Mohlo jít např. o pozůstatky po oplocení raně středověké usedlosti lichoběžníkovitého tvaru. Palisádový žlábek, který probíhal po okraji terénní vlny, kde byl překryt souvislým 2–4 m širokým pásem kamenů, byl snad součástí lehkého opevnění či ohrazení předhradí. Podle B. Dostála zde k dřevěné palisádě patrně z vnitřní strany přiléhala hlinitý stupeň zpevněný kůly, vzdálenými 1–2 m od palisády. Takto vzniklý ochoz byl vydlážděn kameny, které se po zborcení palisády postupně svázely po sklonu terénní vlny (Dostál 1970a, 119, 143). K palisádě z vnější strany přiléhala několik hrobů. Další hroby byly ve skupinách či jednotlivě rozptýleny po celé osídlené ploše. V hrobech se nacházel většinou jednodušší inventář, který se nevymyká běžnému úzu (nože, kování vědra, kostěný hřeben, páskový prsten, náušnice s trubičkovitým a hrozníčkovitým závěskem apod.). Výjimečně působí

pouze nálezy olovených litých knoflíků, které souvisejí s belobrdskou kulturou a staromaďarským prostředím (Dostál 1982a, 163–177). Starší výzkumy v této části Pohanska nenaznačovaly mimořádné postavení této polohy v rámci Pohanska a nebyly nikdy v celistvosti publikovány. Archeologové dlouho nepovažovali tuto část Pohanska za hodnou větší pozornosti.

Situace se zásadně změnila až v roce 2006, kdy laborant a terénní technik Ústavu archeologie a muzeologie Masarykovy univerzity Pavel Čáp poprvé upozornil na nenápadnou vyvýšeninu v prostoru Severovýchodního předhradí. Jak se později ukázalo, šlo o terénní relikv stavební destrukce dosud neznámého velkomoravského kostela (Macháček – Balcárková – Čáp et al. 2014), okolo něhož se rozkládalo pohřebiště. Kostel byl na základě svého centrálního půdorysu klasifikován jako rotunda.

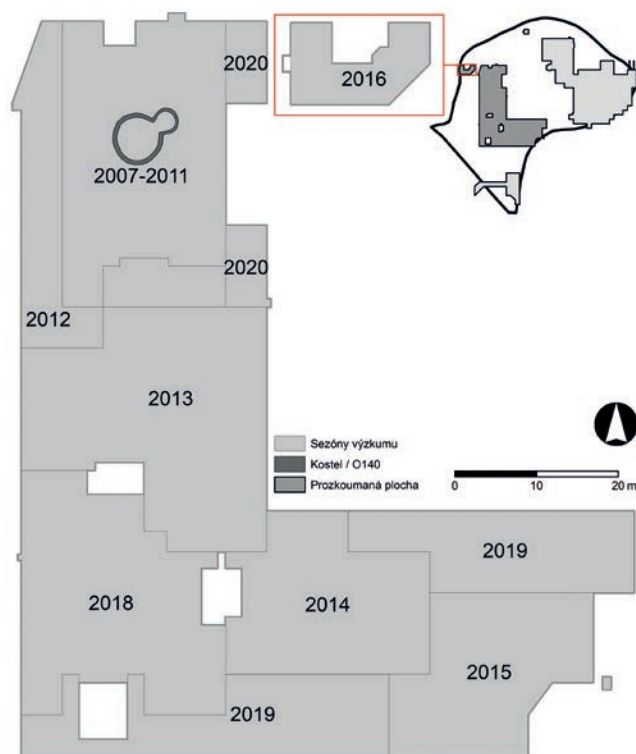
Celý sakrálně-funerální komplex byl systematicky zkoumán v letech 2007 až 2012 (obr. 3). Díky moderně vedenému výzkumu jsme zde získali řadu detailních informací o technologiích a postupech užitých při výstavbě rotundy. Především se ukázalo, že základní konstrukci kostela tvořila kombinace dřevěných konstrukčních prvků a kamene. Stavba se však jevila jako

Obr. 2. Břeclav – Pohansko. Prozkoumané plochy se zvýrazněním výzkumu pohřebiště a sídliště u druhého kostela na Severovýchodním předhradí. A – plocha výzkumu 2008–2020, B – ostatní prozkoumané plochy, C – areál opevněný hradbou, D – areály předhradí. Ve výřezu detail Severovýchodního předhradí s vyznačením výzkumných sezon. Použité zkratky: SP – Severovýchodní předhradí, PV – Průkop valem, VD – Velmožský dvorec, LS – Lesní školka, VB – Východní brána, ZP – Žárové pohřebiště, LH – Lesní hrúd, PH – Pod hrúdem, PZ – Před zámekem, JP – Jižní předhradí.

celokamenná, neboť stavitelé její zdi z vnější strany omítli a nalíčili. Rotunda byla nevelká. Vnější průměr její lodi se pohyboval okolo 6 m, vnitřní mezi 4,5 a 5 m. Hlavní (delší) osa kostela procházela lodí i apsidou od JZ k SV a měřila 8,5 m. Svoji velikostí však kostel nevybočoval ze standardů té doby. Shodných rozměrů byla např. první fáze rotundy sv. Václava, kterou vybudovali na Malé Straně v Praze v polovině 10. stol. pravděpodobně v místě, kde se odehrál zázrak při translaci těla patrona české země do Prahy (Čiháková – Müller 2020, 282–283). V porovnání s prvním kostelem na Pohansku, který byl součástí předpokládaného knížecího *palatia*, však byla rotunda z předhradí jednoznačně stavbou nižší kvality. První kostel z Pohanska byl větší a nepoměrně honosnější. Byl vybudován jako celokamenný a jeho interiér zdobila barevná výmalba (Dostál – Kalousek – Macháček 2008).

Na Severovýchodním předhradí jsme u rotundy prozkoumali 152 hrobů (se 154 pohřbenými jedinci). Celkem bylo identifikováno 97 nedospělých a 58 dospělých jedinců (Sládek – Macháček 2017). Hřbitov byl odkryt skoro v úplnosti. Rozkládal se na ploše přibližně 710 m², přičemž od severu na jih měřil cca 35 m a od východu na západ asi 25 m. Je orientován podle hlavní osy kostela, která probíhá od JZ k SV. Tento směr dodržuje i většina hrobů. Plocha pohřebiště byla zřejmě na samém počátku pohřbívání vymezena ohrazením, ze kterého se dochoval pouze žlábek. Jako intencionální milodary či součást kroje zemřelého však můžeme označit předměty z 61 hrobů (39,6 %). K nejcennějším nálezům patří šperk – především náušnice. Na kostelním hřbitově Severovýchodního předhradí Pohanska bylo nalezeno 38 náušnic, resp. záušnic. 18 z nich je vyrobeno ze stříbra a 20 z bronzu (v pěti případech bronzu pozlaceného). Typický velkomoravský šperk dále reprezentují gombíky. Na kostelním pohřebišti Severovýchodního předhradí Pohanska se jich našlo v šesti hrobech deset, resp. jedenáct, budeme-li ke gombíkům počítat i drobný olovený knoflík. K vyložené mužské výbavě patří zbraně a součásti z výstroje jezdce. V žádném z hrobů zde nebyl nalezen meč, a militaria tak reprezentují pouze dvě sekery. Ve třech hrobech se ostruhy původně nacházely ve funkční poloze na nohou zemřelých. V dalším hrobu ležely ostruhy mimo svou funkční polohu. Pět hrobů obsahovalo po jedné nádobě. K ojedinělým nálezům patří kaptorga, tři rolničky, prsten či olovený závěsek v podobě křížku, který souvisel s křesťanskou vírou zde pohřbených. Datování funerálních aktivit je postaveno na analogiích k nalezeným artefaktům a na radiokarbonové metodě. V zásadě platí, že se nálezy seskupují do dvou základních chronologických horizontů – velkomoravského a povelkomoravského. Pohřbívalo se zde v rozmezí od poslední čtvrtiny 9. stol. do poloviny 10. stol. Nelze však zcela vyloučit, že některé z pohřbů zde byly uloženy i později – až ve druhé pol. 10. stol.

Obr. 3. Břeclav – Pohansko. Severovýchodní předhradí. Výzkumné sezony.

Hřbitov sloužil členům tří generací jedné komunity (Macháček – Dresler – Přichystalová et al. 2016).

Nejdůležitější objev byl učiněn v interiéru rotundy. Jedná se o pět hrobů. Dva muži a tři děti ve věku od 18 měsíců do 12 let zde byli uloženi pod podlahu již stojící stavby (Macháček – Wihoda 2019). Rozmístění hrobů definovala hlavní podélná osa kostela, procházející apsidou a středem lodi. Hroby ležely buď přímo na podélné ose (H153), nebo paralelně vedle ní. Přítomnost hrobů v interiéru kostela je velice důležitým fenoménem. V prostředí Velké Moravy to indikuje buď příslušnost zemřelých k nejvyšší elitě země, nebo postupnou proměnu sociální struktury zdejší společnosti.

Nejvýznamnějším pohřbem z celé skupiny byly zjevně pozůstatky staršího muže z hrobu č. 153, který se nacházel v prestižní poloze na hlavní ose kostela (Macháček 2016). Hrob je výjimečný svým trapézovitým tvarem a je navíc doplněn pečlivou kamennou úpravou stěn v podobě nízko nasucho kladené zídky, tvořené dvěma řadami kamenů nad sebou. Význam hrobu č. 153, vyplývající z jeho dominantní polohy v rámci celého pohřebiště, nesnižuje ani fakt, že osoba v něm pochovaná u sebe neměla žádné milodary. To není u velkomoravských hrobů z interiérů kostelů nic neobvyklého.

Přítomnost hrobů v interiéru malé dřevěné rotundy v periferní poloze na předhradí lze vysvětlit různým způsobem. Martin Wihoda připouští možnost, že se

na předhradí již zčásti zpustlého Pohanska usadili po zániku své državy zchudlí a mocensky oslabení potomci velkomoravského panovnického rodu, což by neodporovalo závěrům M. Schulze-Dörrlamm o exkluzivním právu vládnoucí dynastie na pohřbívání *intra muros* (Schulze-Dörrlamm 1993). My se však přikláníme k jiné interpretaci, podle níž mohli být ke konci 9. stol. v kostelech pohřbívání i příslušníci elit z nižších stupňů společenské pyramidy, nejenom členové knížecí rodiny. Rotunda z předhradí je v takovém případě dokladem emancipace některého z raně aristokratických velkomoravských rodů, který si svatostánek vybudoval jako svůj vlastnický kostel. Tímto termínem, v němčině „Eigenkirche“, se označuje chrám, který držela nějaká osoba či skupina osob. Ve vlastnictví, resp. držbě se nenacházela pouze budova kostela se svojí výbavou, ale také pozemek s dalším příslušenstvím, právo výběru desátků a dalších církevních poplatků. Patron kostela mohl rovněž ustanovit svého vlastního kněze.

Důležitou roli v této interpretaci hraje dominantní hrob č. 153 s pohřbem staršího muže, který se vyznačoval mimořádnou fyzickou konstitucí (Sládek 2016). Byl zdaleka nejmohutnější (podle odhadnuté výšky i hmotnosti) nejen na pohřebišti u rotundy na Pohansku, ale zároveň i jeden z nevyšších v celé mužské populaci Velké Moravy, která byla prozatím antropologicky hodnocena. Tento muž měl i nadstandardní přístup ke kvalitní stravě bohaté na živočišné bílkoviny. Konzumoval často také ryby jako typicky postní jídlo. Podle změn na kostře lze soudit, že za svého života nemusel těžce fyzicky pracovat. S nezbytnou mírou nejistoty ho identifikujeme jako zakladatele, příp. vlastníka kostela. Svědčí o tom především poloha hrobu na středové ose stavby. Ta je považována i v raně středověkém prostředí za velice prestižní. Pozice zakladatele kostela, který musel být ve všech ohledech výjimečný člověk, uvnitř velkomoravské společnosti však není dosud vyjasněná. V raně středověkém Bavorsku se stavitele kostelů rekrutovali, pokud pomineme panovníka, jak ze svobodných a dědičných majitelů alodiálních pozemků, tak i z významných beneficiářů (k pojmu beneficiář viz např. Jan 2006, 192; Jan 2009, 461–472) – úředníků, družiníků a jiných vysoce postavených osob, které ve službách knížat či králů držely různé úřady či důchody (Wood 2006, 34). Obě možnosti připadají teoreticky v úvahu i v našem případě.

Pokud by měl být muž z hrobu č. 153 beneficiářem velkomoravského knížete, pak v kontextu Pohanska nejspíše zastával funkci správce hradu, pro kterou se ve střední Evropě 12. století ujalo pojmenování *castellanus* (Jan 2009, 471; Wihoda 2010, 260–265). V 7. až 9. stol. se již tito úředníci objevili v západní a severní Evropě v prostředí velkých emporií či wiků, kupeckých a řemeslnických center, kde zastupovali zájmy krále a jeho fisku. Angažovali se především při výběru cla a udržování pořádku a míru uvnitř sídlišť. Ve váleč-

ných dobách se starali i o vnější bezpečnost emporia (Jankuhn 1986, 140, 204–205, 212–215). Své správce měly i královské falce, kde je označovali titulem *iudex*, *exactor* nebo *actor dominicus* (Wamers 2017, 154–155). Jejich rodinní příslušníci byli pohřbíváni na čestných místech v interiéru kostelů, jak ukazuje příklad z Frankfurtu nad Mohanem (Wamers 2015).

Pracujeme s hypotézou, že na Severovýchodním předhradí Pohanska byl ve vlastnickém kostele pohřben jeho zakladatel, patrně správce hradu, a na okolním hřbitově jeho *familia* (Macháček – Dresler – Přichystalová et al. 2016, 170–202). Raně středověká *familia* tvoří strukturu mnohem komplexnější, než je (jádrová/nukleární) rodina, jak ji většinou chápeme dnes. Pojmem, který lépe vystihuje podstatu základní sociální jednotky středověku, je domácnost. V jejím centru sice stál manželský pár a jejich děti, kromě nich však *familii* tvořili i služebníci, čeledí a další na nich závislé osoby, či širší příbuzenstvo jako sourozenci, strýcové či tety. Nejvyšší autoritou byla vždy mužská hlava rodiny („*pater familias*“), která rozhodovala o všech lidech žijících pod jednou střechou či kdekoli jinde na rodových majetcích. Podle počtu hrobů a datace pohřebišť usuzujeme, že komunita, která u rotundy na Severovýchodním předhradí Pohanska pochovávala své mrtvé, čítala asi 60–90 jedinců, což odpovídá velké raně středověké *familii*, která mohla být navíc rozšířena o další přidružené, avšak do jisté míry autonomní skupiny.

Podle naší hypotézy sloužil kostelní hřbitov na Severovýchodním předhradí Pohanska rozvětvené *familii* velmože, v němž můžeme spatřovat beneficiáře či úředníka velkomoravského panovníka. Zatímco kníže při svém pobytu na Pohansku mohl sídlit ve svém *palatii* situovaném v centrální části Pohanska (tzv. Velmožský dvorec), správce hradu si vybudoval své sídlo na předhradí. Taková prostorová konstelace je popisována písemnými prameny i na jiných raně středověkých centrech (Macháček – Dresler – Přichystalová et al. 2016, 213–215; Macháček – Wihoda 2019, 187–197).

Dalším krokem v poznávání Severovýchodního předhradí Pohanska byl výzkum prováděný již mimo pohřebišť, který započal v roce 2013. Byl zaměřen na výzkum obytné, příp. výrobní komponenty celého sídelního areálu. Jak jsme již dříve zjistili, sídlištní aktivity zde předcházely vzniku kostelního hřbitova. Jsou datovány jak do předvelkomoravského období (časně slovanského až starohradištního), tak i do období velkomoravského (Macháček – Dresler – Přichystalová et al. 2016, 144–165). Menší část sídlištních objektů se tak nachází pod kostelním pohřebišťem či v jeho bezprostřední blízkosti a byla prozkoumána již v rámci výzkumu pohřebišť v letech 2008–2012. Hlavní masa sídlištních relikvů se však nachází mimo plochu pohřebišť, kde intenzivní výzkum začal v roce 2013.

Obytná a výrobní část byla od kostelního pohřebiště oddělena na jihu prázdným koridorem širokým cca 4 m. Předpokládáme, že právě tudy probíhala komunikace směřující k hypotetickému vstupu do vnitřní opevněné části aglomerace. Za cestou se kumulovalo velmi husté osídlení.

Náplní této publikace je komplexní prezentace archeologických sídlištních nálezů a terénních situací z let 2008–2016 s důrazem na obytnou a výrobní komponentu, která byla odborné veřejnosti představena prozatím jen ve formě předběžných závěrů (*Dresler – Přichystalová – Macháček 2014; Macháček – Dresler – Přichystalová et al. 2016*, 203–205). V rámci řešení projektu Grantové agentury ČR byla v letech 2018–2020 prozkoumána další část celého sídlištního komplexu. Výsledky z nejnovějších výzkumů zde však nemohou být prezentovány v úplnosti, neboť dosud nejsou plnohodnotně zpracovány.

Základní informace o těchto odkryvech nicméně zmiňujeme, neboť významně doplňují aktuální stav našeho poznání a přinášejí důležité informace o časoprostorovém vývoji zkoumaného areálu.

Celkově bylo v letech 2008–2020 odkryto na Severovýchodním předhradí Pohanska 203 sídlištních objektů různé kategorie, včetně rotundy (objekty obytné, zásobní, s neidentifikovanou funkcí, studna, objekty zahloubené i nadzemní) a 175 pohřbů (včetně pohřbů v sídlištních objektech a aditivních pohřbů v jedné hrobové jámě), z nichž 154 patří ke kostelnímu pohřebišti a 21 je rozptýleno na sídlišti v podobě osamocených hrobů či malých skupinek. Kromě toho jsme prozkoumali 65 kůlových či sloupových jam a různé žlábků. Pozůstatky z raného středověku zde doplňovaly nepočtené nálezy z pravěku a recentní stavby převážně z 20. stol. (tab. I).

Sezony	Počet sídlištních objektů	Počet hrobů	Prozkoumaná plocha v m ²
1960–1977	129	50	6 029
2008–2011	22	137	617
2012	18	17	294
2013	33	4	687
2014	35	2	413
2015	21	7	384
2016	8	1	126
2018	36	-	569
2019	28	3	627
2020	2	4	125

Tabulka I. Břeclav – Pohansko. Severovýchodní předhradí. Prozkoumaná plocha a počty sídlištních objektů a hrobů v jednotlivých výzkumných sezonách.

3 CHARAKTERISTIKA LOKALITY Z HLEDISKA PŘÍRODNÍHO PROSTŘEDÍ

Severovýchodní předhradí o celkové výměře cca 2,7 ha se nachází na oválném, mírně zvýšeném areálu, který je obklopen zazemněnými rameny Dyje a její říční nivou. Jedná se o severní cíp písčito-šterkovité vyvýšeniny, silně poznamenané erozní činností Dyje, která prochází skoro celým Pohanskem od jihu na sever. Od centrální části je předhradí odděleno destrukcí hradby (obr. 4).

Výzkum sídliště navazuje na severněji položenou plochu s druhým kostelem a přilehlým pohřebišťem. Po Velmožském dvorci a již dříve prozkoumané východní části Severovýchodního předhradí se jedná o třetí nejvyšší místo Pohanska. Konfiguraci terénu v místech pohřebišť a v jeho nejbližším okolí poznamenaly nejen raně středověké, ale i mladší stavební aktivity. Destrukce rotundy zde vytvořila vyvýšeninu, která byla později využita k výstavbě betonových základů recentní stavby zřejmě z období výstavby pevnostní hranice Československé republiky v roce 1938 (Macháček – Balcárková – Čáp et al. 2014, 97). Stejnou konstrukci, včetně stavebních fází, jsme prozkoumali v roce 2018 o 45 m jižněji. Třetí pozůstatky se nacházejí v prostoru mezi výzkumy 2008–2019 a 1960–1975.

Prostor Severovýchodního předhradí nebyl na rozdíl od centrální části Pohanska nikdy obděláván jako orná půda. Na mapách stabilního katastru je veden jako louka. Na počátku 19. století zde byla vysázena okrasná alej. Na nejvyšším místě předhradí, zkoumaném v roce 1972 Františkem Kalouskem, byly zachyceny pozůstatky minimálně dvou seníků. K jednomu existuje i projektová dokumentace v Moravském zemském archivu. V roce 1914 byl prostor předhradí osázen kaštany, jejichž kořenové systémy dodnes mírně ovlivňují konfiguraci terénu a rozpoznávání archeologických situací. Poslední stavební aktivity souvisejí s výstavbou archeologické základny v 60. letech 20. století, jejich realizace byla již spojena s předstihovým archeologickým výzkumem (Dostál 1970b, 20–23).

Po západním okraji Severovýchodního předhradí nyní prochází asfaltová komunikace vedoucí k lichtenštejnskému zámečku. Uprostřed předhradí stojí vědecko-výzkumná základna Masarykovy univerzity.

Kromě archeologických výzkumů a stahování dřeva k asfaltové komunikaci nebyla plocha zřejmě nikdy výrazněji narušena. Nadložní vrstvy se proto nacházejí ve velice dobrém stavu. Kromě prostoru kostela zde registrujeme poměrně fádňi stratigrafické poměry. Pod drnem se nachází cca 10 cm humusové hlinitopísčité zeminy s minimem nálezů. V hloubce 15–20 cm pod dnešním povrchem pak začíná velkomoravský komunikační horizont, na kterém se nacházejí artefakty či kameny a mazanice. Z této nivelety byly zahlubovány sídlištní jámy, hroby apod. Komunikační horizont není možné běžně na profilu rozlišit pouhým okem. Identifikujeme jej pouze pomocí sledování báze kamenů a artefaktů. Vrstva mezi komunikačním horizontem a povrchem geologického podloží je silná okolo 15 cm a mimo výplně objektů a hrobů se v ní množství nálezů směrem dolů zmenšuje.

Geologické podloží není jednotné, ale mění se velmi rychle. Původní expertní zprávy uvádějí, že je tvořeno převážně čistými vátými písky (Havlíček 2001; Macháček – Doláková – Dresler et al. 2007; Poláček – Škojec – Havlíček 2005). V průběhu archeologického výzkumu byl však tento poznatek revidován. Pod svrchní vrstvou písčitého podloží se v hloubce od 30 do 40 cm nacházejí až 20 cm mocné, šikmo položené vrstvy šterku i mikrovrstvičky plaveného písku a jemnějšího šterku, které severně od kostela vystupují až na povrch podloží. Podle posledních pozorování je původ vyvýšeniny interpretován jako relikt nejmladší terasy z konce pleistocénu, nikoliv jako duna vátého písku nebo pozůstatek jesepu (Nehyba – Dvořáková – Doláková et al. 2018; Petr – Petřík – Macháček et al. 2015). Tyto vrstvy šterku komplikovaly prosévání a proplachování výplně hrobových jam a zahloubených objektů. Jižním směrem nicméně tyto šterkovité vrstvy postupně mizely. Posledním reliktem zvrstvení byla tuhá až tvrdá vrstva rezavého písku, která byla zachycena při výzkumu zemnice O194 v roce 2013.

Hranice předhradí byla v minulosti modelována erozní aktivitou Dyje. Geologické sondy umístěné na západní, severovýchodní a východní hranu před-

Obr. 4. Břeclav – Pohansko. Severovýchodní předhradí. Letecký pohled z dronu na lokalitu s archeologickým terénním výzkumem.

hradí nezachytily žádné výrazné říční aktivity, které by bylo možné spojit přímo s dobou existence sídliště. Sedimentace a povodňové aktivity byly datovány až do vrcholně středověkého a raně novověkého období (Petřík – Petr – Adameková *et al.* 2019). Je možné, že působením řeky byla část Severovýchodního předhradí v této době oderodována, a to včetně raně středověkých terénů.

Přírodovědné analýzy opakovaně ukázaly na intenzivní odlesnění spojené s výstavbou velkomoravského centra. Po opuštění opevněného sídliště dochází k sukcesi lesa a v osteologických souborech sledujeme výrazný nárůst podílu lovné fauny, zejména divokého prasete a bobra (Doláková – Kočár – Dresler *et al.* 2020).

4 METODA TERÉNNÍHO VÝZKUMU

Archeologický terénní výzkum sídliště na Severovýchodním předhradí Pohanska u Břeclavi plynule navazuje na metodiku výzkumu, kterou nastínil již v roce 1959 František Kalousek a následně upravili a rozvíjeli jeho pokračovatelé (*Dostál 1970b*; *Dresler 2011*, 9–23; *Dresler – Macháček 2008a*, 1–2). Mění se pouze použitá technika dokumentace a postprocessing. S rozvojem výpočetní techniky a digitálních prostředků v posledních dvaceti letech doznal také archeologický výzkum na Pohansku u Břeclavi pokroku s jasným cílem získat největší množství informací co nejefektivněji a s maximální možnou přesností.

Pokud to bylo možné, byla plocha plánovaného výzkumu zbavena recentních kovových předmětů pomocí detektoru kovu a změřena nedestruktivními geofyzikálními metodami. Přes veškerou snahu však nebyly výsledky geofyzikální prospekce příliš přesvědčivé, neboť různých rušivých anomálií, které souvisely s lesnickou a loveckou činností, resp. recentními stavbami z meziválečného období, zde bylo příliš mnoho.

Plocha výzkumu byla před zahájením prací vytyčena geodetickými prostředky a drnový pokryv byl stržen strojovou mechanizací. Tento způsob byl zvolen poté, co bylo zjištěno, že na povrchu se nachází především recentní odpad a jen naprosté minimum archeologicky relevantních nálezů. Následně byla plocha opakovaně každou sezonu rozměřena do pravidelné sítě orientované ve směru S–J a tvořené čtverci o stranách 5 × 5 m, jejíž základy byly definovány na samotném počátku systematických výzkumů Pohanska (*Kalousek 1971*, 7). V této základní síti byly lokalizovány všechny zachycené archeologické struktury (obr. 5). Čtvercová síť je základem pro podrobnou metrovou síť, která je vodící mřížkou při následné skrývce nadložní vrstvy. Jednotlivé buňky metrové sítě jsou kódovány pozicí 1 až 5 na sloupci a řádku od levého dolního rohu základního pětimetrového čtverce.

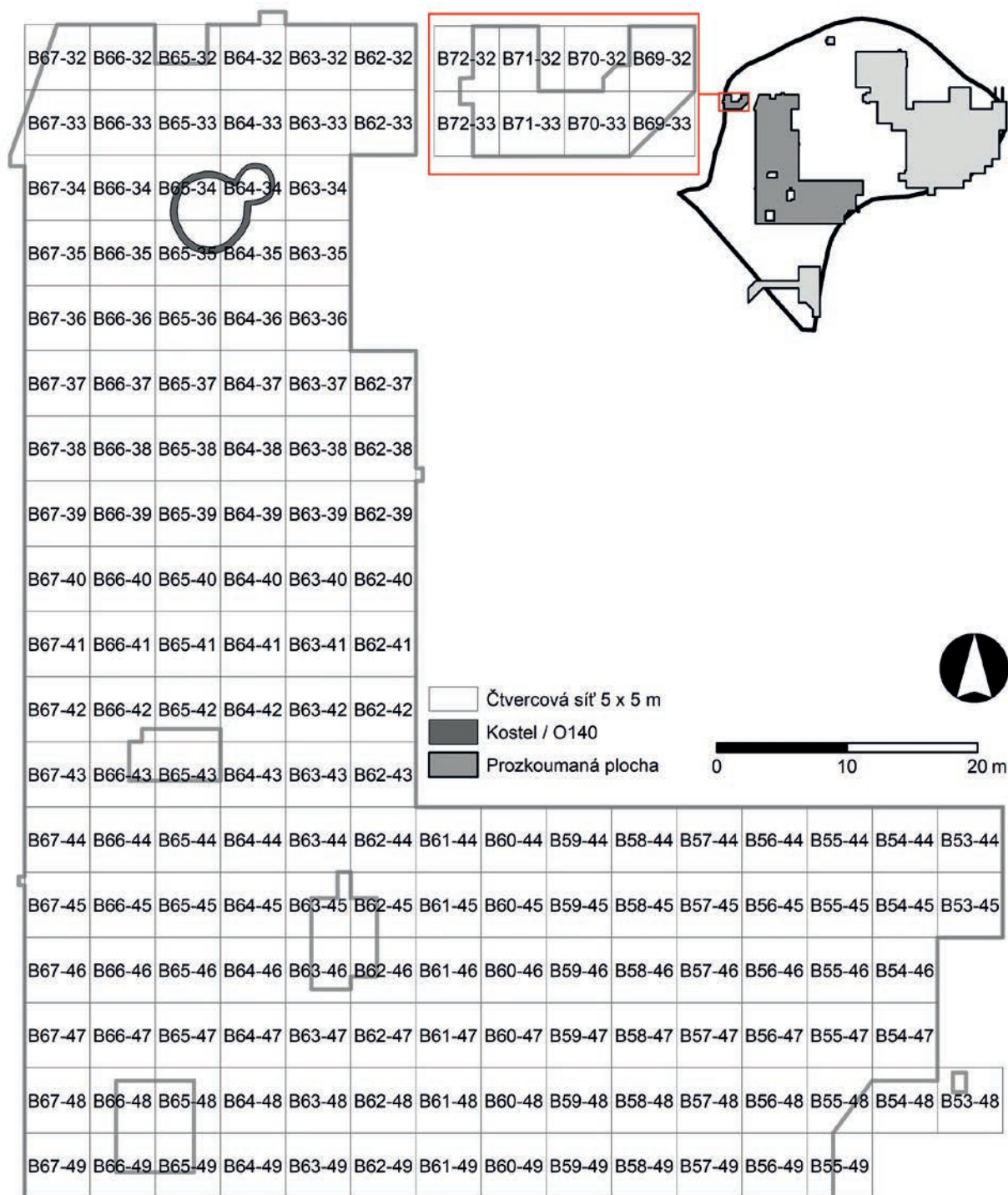
Abychom mohli základní pětimetrovou síť využívat v celé sídelní aglomeraci na Pohansku, je rozparcelována na sektory o velikosti 100 × 100 m, označené písmenem abecedy. Čtverce v sektorech jsou číslovány

od 1 po 100, a to v poledníkovém směru od severu na jih a v rovnoběžkovém směru od východu na západ. Na Severovýchodním předhradí se pohybujeme v sektoru B.

Skrývání nadložní vrstvy je prováděno výhradně ručně, v umělých vrstvách, přibližně „na výšku rýče“ a v systému metrové sítě. Počet vrstev kolísá od jedné až do tří, podle tloušťky nadložní vrstvy. Po mechanickém odstranění povrchové vrstvy, včetně drnu, je každá dosažená úroveň vždy geodeticky zaměřena a podle potřeby dokumentována i fotograficky. Dokumentační úroveň má své specifické označení, např. UR01 (UR = úroveň). Pod ní ležící umělá či přirozená vrstva je následně označena jako PUR01 (PUR = pod úrovní). Vzhledem k tomu, že každou úroveň geodeticky zaměřujeme, lze dle potřeb, ve spojení s metrovou sítí, rekonstruovat objem odstraněné vrstvy.

Nadložní vrstva byla postupně odstraňována a prosévána na mechanických motorových sítích, která byla pořízena pro potřeby výzkumu (obr. 6). Velikost oka síta je standardně 6 mm. Takto zvolená velikost umožňuje zachytit i malé keramické, osteologické, a hlavně ostatní nekeramické nálezy a jejich zlomky. Kvůli efektivitě výzkumných prací nejsou sbírány keramické fragmenty menší než 2 × 2 cm a velikostně obdobné fragmenty zvířecích kostí s výjimkou kostí rybích a šupin. Důraz je kladen především na sběr drobných předmětů a jejich fragmentů, zejména železných, kostěných, parohových, artefaktů z barevných kovů, skla apod. Keramika, zvířecí kosti a mazanice jsou uchovávány odděleně v igelitových sáčcích s označením příslušného čtverce metrové sítě a podúrovně. Drobné a speciální nálezy jsou separátně uloženy, každý v samostatném papírovém sáčku s uvedením čtverce metrové sítě, čísla podúrovně (PUR) a případně čísla geodeticky zaměřeného bodu nálezu. Po odstranění nadložní vrstvy jedné podúrovně v celém pětimetrovém čtverci jsou dílčí sáčky s keramikou, kostmi a mazanicí společně uloženy a označeny kódem základního čtverce.

V průběhu postupného odrývání nadložní vrstvy je plocha procházena detektorem kovu a pozitivně

Obr. 5. Břeclav - Pohansko. Severovýchodní předhradí. Číslování čtvercové sítě 5 × 5 m.

signály jsou při průzkumu příslušného čtverečního metru speciálně vyhledávány a následně geodeticky zaměřeny. Takto vyzvednuté nálezy jsou poté okamžitě uloženy do sáčků s uvedením čísla měřického bodu. Stejný způsob zaměření je prováděn i v případě, že je výzkumem zachycen *in situ* jakýkoliv zajímavý nálezy, vyjma fragmentů keramiky a zvířecích kostí, pokud se nejedná o celé nádoby nebo větší části kompletních skeletů. V případě, že se podaří objevit větší předmět nebo koncentrace nálezů *in situ*, je celá situace

dokumentována fotograficky a geodeticky. Totéž platí v případě, kdy se podaří vypreparovat na místě větší kameny nebo koncentrace kamenů, mazanice, keramiky a kostí. Tyto koncentrace nebo i solitérní kameny jsou po odstranění jedné podúrovně dokumentovány fotograficky a geodeticky způsobem, který umožňuje následnou digitalizaci a vektorizaci v prostředí geografického informačního systému. Od sezony 2012 provádíme také fotodokumentaci za účelem vytváření 3D modelů terénních situací a od roku 2015 je do procesu

zapojen i dron k pořizování leteckých svislých i šikmých snímků.

Po odstranění nadložní vrstvy byl začištěn povrch podloží, na němž jsou identifikovány zahloubené objekty. Situace je dokumentována standardním způsobem fotograficky a geodeticky. Zahloubené objekty jsou označeny tzv. faktovým číslem (F). Fakt byl definován jako terénní pozorování struktur převážně v úrovni geologického podloží, příp. i v nadložní vrstvě, o nichž nebylo dosud rozhodnuto, zda jsou antropogenního nebo přírodního původu. Všechny evidované struktury tak na počátku dokumentace dostaly svoje číslo faktu. Pokud je zjištěná struktura klasifikována jako pozůstatek antropogenní činnosti, je k číslu faktu přiřazeno i konkrétní číslo hrobu, sídlištního objektu, sloupové jámy, žlabu apod. Protože se jedná o jednotlivé identifikační číselnou řadu pro všechny zkoumané objekty, čísla faktů se nadále využívají při geodetických měřeních a v geografickém informačním systému. Struktury, které nebylo možné během výzkumu jednoznačně specifikovat, jsou dále evidovány pouze pod číslem faktu.

Sídlištní objekty jsou podle velikosti rozděleny na polovinu nebo čtvrtinu a poté exploatovány (obr. 7). Sediment, který obsahují, se prosévá. Snižování výplně zahloubených objektů probíhá nejprve po umělých,

mechanických vrstvách mocných cca 0,2 m. Pokud není identifikována žádná změna výplně, kamenná nebo jiná koncentrace, pokračuje odstraňování výplně až na dno nebo do takové hloubky, do které je možný bezpečný a smysluplný pohyb v zahloubeném objektu. Poté jsou dokumentovány profily a pokračuje se v postupném odstraňování dalších částí objektu. V případě, že jsou na profilu identifikovány vrstvy, označíme je kontextovým číslem. Další část výplně je poté exploatována po přirozených vrstvách. Výplň, většinou hlinitopísčité sediment, je prosévána na sítích. Z každé mechanické vrstvy nebo přirozené vrstvy je odebrán vzorek pro makrozbytkovou analýzu, ovšem až po prosetí na sítu. Tím se zbavujeme následného dohledávání a doplňování drobných nálezů po proplavení vzorku. Drobné nálezy, pokud jsou identifikovány při vybírání výplně objektů *in situ*, zaměřujeme geodeticky a identifikujeme číslem bodu měření.

Výrazné kumulace artefaktů, pozůstatky konstrukcí nebo jiné zajímavé situace uvnitř sídlištních objektů fotograficky a geodeticky dokumentujeme. Každá taková situace je označena číslem dokumentační úrovně (DU).

Dokumentace profilů je fotografická a kresebná na milimetrový papír. Pouze v ojedinělých případech je prováděna fotogrammetrická dokumentace profilu, a to

Obr. 6. Břeclav – Pohansko. Severovýchodní předhradí. Využití mechanizace při prosívání antropogenních sedimentů s archeologickými nálezy.

Obr. 7. Břeclav – Pohansko. Severovýchodní předhradí. Exploatace výplně zahloubeného sídlištního objektu.

stejným způsobem jako v případě výzkumu destrukce opevnění (Dresler 2011; Dresler – Macháček 2008a).

Po vybrání veškeré výplně objektu je geodeticky a fotogrammetricky dokumentován výkop objektu. Každý objekt je dokumentován tak, aby bylo možné data využít jak v geografickém informačním systému a tvorbě vektorového plánu, tak i při 3D modelování objektu.

Metodika odkryvu a dokumentace hrobu je stejná jako v případě výzkumu pohřebiště okolo rotundy (Macháček – Dresler – Přichystalová et al. 2016, 18–20).

Písemná dokumentace probíhá na základě formalizovaného zápisu do terénního formuláře. Obsahuje informace o uloženinách, stykových plochách, stavebních konstrukcích, kostrách a výkopech dle běžných standardů (Procházka – Vařeka – Merta 2005).

5 NEMOVITÉ ARCHEOLOGICKÉ NÁLEZY – ZÁKLADNÍ CHARAKTERISTIKA

Základní charakteristika archeologických objektů zjištěných terénním výzkumem na Severovýchodním předhradí vychází z klasifikace, kterou pro Pohansko vypracoval B. Dostál (*Dostál 1975*, 43–92; *1993a*; *1993b*) a později aplikoval J. Macháček (*Macháček 2007b*; *2010*). Jejich práce se opírá především o data zjištěná výzkumem Velmožského dvorce a řemeslnického areálu v tzv. Lesní školce, kde bylo odkryto 294 staveb velkomoravského i předvelkomoravského stáří (*Macháček 2002a*). Jedná se většinou o zahloubené objekty. Již B. Dostál upozornil na to, že stavby na Pohansku jsou značně rozmanité. Rozlišuje čtvercové obytné zemnice, povrchové kúlové stavby, velké zahloubené stavby, žlabovité objekty, studně a pece, ohniště či výhně. Velký počet kúlových jamek dovoluje soudit, že zde existovalo i značné množství povrchových staveb, jejichž různorodé pozůstatky byly zachyceny především v poloze Velmožský dvorec (*Dostál 1975*, 59–80).

Z hlediska interpretace jsou podle B. Dostála (*Dostál 1987*; *1993a*; *1993b*) nesporné obytné zemnice přibližně čtvercového půdorysu. Otopné zařízení lze předpokládat u všech obytných zemnic, v některých případech však bylo do té míry poškozeno, že na něj usuzujeme pouze z některých indicií. Otopná zařízení se objevují v různých rozích zemnic. Výjimečným jevem je centrálně umístěná pec.

Druhou významnou skupinou staveb z Lesní školky, kterou rozpoznal B. Dostál (*Dostál 1986*; *1993a*; *1993b*), jsou tzv. velké zahloubené objekty. Většinou bývají dlouhé 6–15 m, výjimečně až 19,5 m, široké 1,3–3 m a hluboké 0,5–1,6 m. Měly často stupňovité upravené dno a vícedílnou půdorysnou dispozici. Otopná zařízení v nich většinou nebývají. V některých případech mohly tyto stavby vzniknout splynutím několika objektů. U některých staveb tohoto typu není možno identifikovat žádné stopy po konstrukci, u jiných se objevují jamky na podélné ose či podél stěn, příp. i mimo zahloubenou část. Jejich nadzemní část mohla v některých případech přesáhnout půdorysné rozměry zahloubení. B. Dostál předpokládá, že většina velkých

zahloubených staveb byla využívána pro výrobně-řemeslnou činnost. V této souvislosti upozorňuje např. na žlaby ve dně obj. 38, které by mohly být pozůstatkem po vertikálním stavu, či na velké množství železné strusky a nástroje, pocházející z dalších objektů tohoto typu. Dostál srovnává velké zahloubené stavby s merovejsko-karolínskými dílnami, např. s *gynaecii* – ženskými textilními dílnami. Některé z nich mohly podle něj sloužit i jako kovářské či bednářské dílny.

Jednoznačně interpretovatelným druhem objektů jsou studny (*Dostál 1990*). V úrovni podloží byly většinou kruhového půdorysu o průměru 1,8–2,6 m. Měly nálevkovitou horní část, která většinou přecházela stupňovitě v pravoúhlou šachtu, výjimečně i plynule ve válcovitou jámu. V pravoúhlých šachtách bylo původně dřevěné bednění, které se ojediněle dochovalo *in situ*. V horních částech zásypu se nacházely větší kameny, v některých případech i žernovy. Dna většiny studní se nacházela v hloubce 1,65–2,2 m od podloží na úrovni šterko-písčité vrstvy, kde již nastupovala voda.

Poměrně často se v Lesní školce vyskytují různá topeniště (*Dostál 1993a*; *1993b*), která bývají nejenom součástí větších objektů, ale jsou i samostatně zahloubena ve volném terénu. Zvláštní skupinu tvoří hliněné kopulovité pece, které se vyskytují ve dvou základních rozměrech a úpravách: menší o průměru 0,6–0,7 m a větší o průměru kolem 1,2–1,4 m s mazanicovým dnem vyloženým kameny a střepy. U menších pecí se často objevují předpeční jámy. Dalším druhem topenišť jsou otevřená ohniště s vypáleným dnem a výhně, v jejichž výplni se nacházejí kousky železné strusky.

Dalším výrazným typem jsou žlabovité objekty (*Dostál 1993a*; *1993b*), dlouhé 3–15 m a široké 0,4 až 1,5 m. Některé jsou mělké (do 0,3 m), většina však dosahuje hloubky 0,9–1 m. Převážně jsou jednoduchého protáhlého oválného půdorysu, výjimku tvoří objekt 256 a 177 s hákovitým půdorysem. Ojediněle se v nich objeví pozůstatky ohniště či kúlové jamky ve dně.

Jiné objekty, které se v Lesní školce vyskytují, lze z formálního hlediska jen těžko dále členit. Jde o jámy

různých rozměrů i tvarů. B. Dostál (*Dostál 1993b*, 44–46) pomocně rozlišuje větší obdélné jámy mělké a hluboké, menší obdélné jámy mělké a hluboké, oválné jámy velké a menší. Objevují se i lichoběžníkové jámy, malé pravouhlé jámy i jámy téměř kruhové, z nichž však pouze jedna má hruškovitý profil a mohla plnit funkci obilnice. Několik jam je zcela nepravidelných. Tyto jámy měly různé hospodářské funkce.

Vedle zahloubených sídlištních objektů bývají výzkumem na Pohansku rozpoznány i povrchové stavby. Interpretace pravěkých a raně středověkých staveb s podlahou na úrovni či nad úrovní tehdejšího povrchu je metodologicky značně komplikovaná (*Vencl 1968*). V důsledku zánikových transformací a poničení povrchových vrstev bývá úroveň jejich podlah ztracena, podobně jako vnitřní výbava včetně otopných zařízení. V našem prostředí je tento typ staveb většinou zachován jen spodními částmi kůlových či sloupových jamek. Na Pohansku, podobně jako v blízkých Mikulčicích, však zůstaly díky intaktnímu terénu v některých případech zachovány *in situ* i součásti povrchových staveb – např. podlahy, topeniště, případně vyzděná nároží a podezdívky u staveb zvláštního určení, jakými byly např. obytné domy (tzv. caminta) velmožského sídla na Pohansku (*Dostál 1975*, 59–70; *Kavánová 1985*; *Mazuch 2012*, 138–140; *Poláček – Bartošková – Mazuch et al. 2019*, 164–172).

5.1 Zahloubené sídlištní objekty

5.1.1 Zemnice

Výzkumy v letech 2008 až 2016 se podařilo identifikovat a prozkoumat celkem šest zemnic (obr. 8). Jedná se o čtvercovité objekty různě zahloubené do podloží, s kamennou pecí nebo jejími zbytky umístěnými zpravidla v rohu na podlaze. Pět zemnic bylo datováno na základě keramického inventáře a radiokarbonového datování do velkomoravského období, jedna zemnice (O186) byla zařazena do starohradištního období.

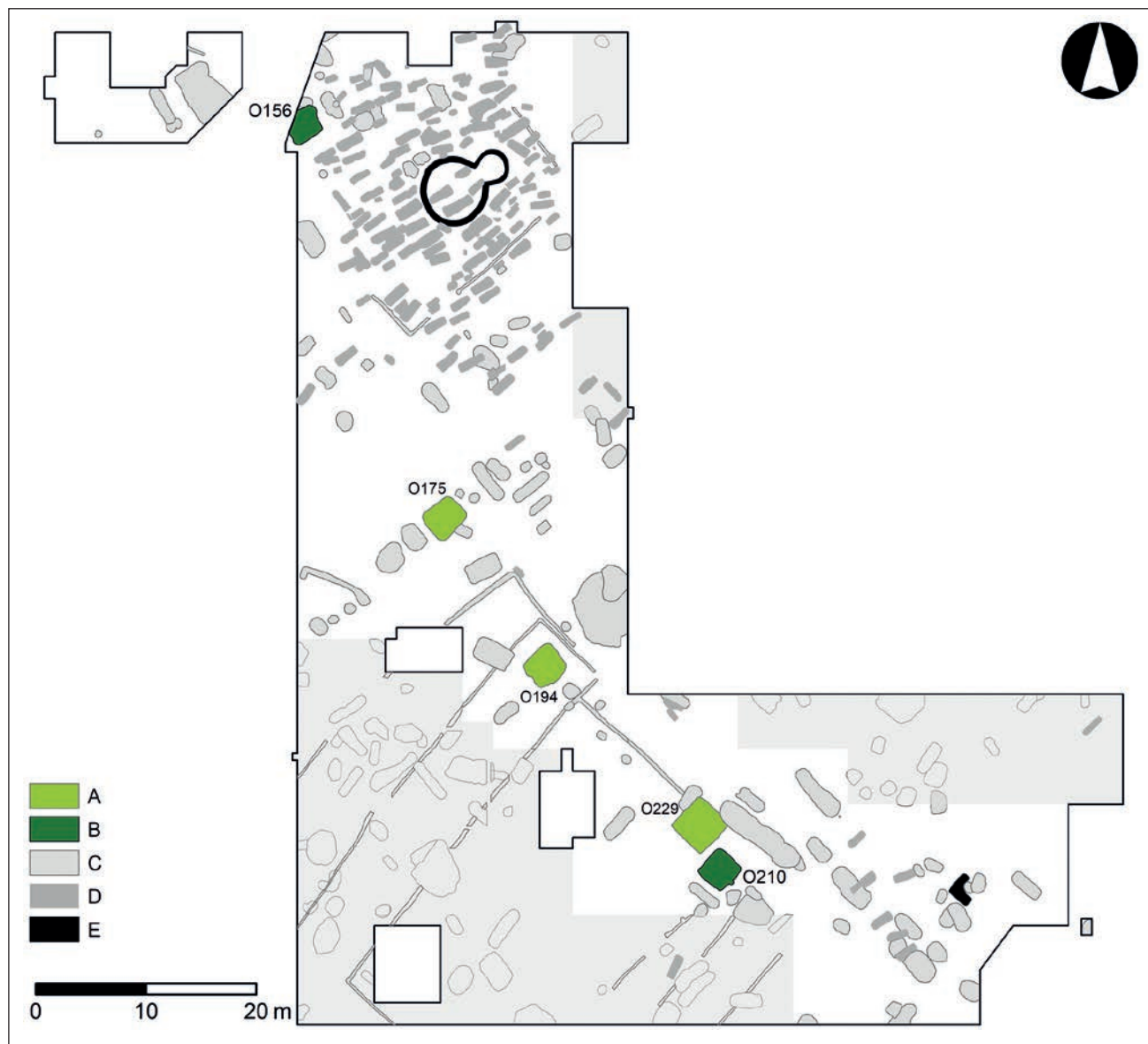
Starohradištní zemnice byla prozkoumána pouze zčásti. Obdélníkový objekt zasahoval pod západní a jižní hranici výzkumu. Byl mělký, zahluboval se pouze 0,16 m pod úroveň začištěného podloží. Jeho půdorys nebyl v sezoně 2018 zachycen a jeho pokračování jižním směrem je diskutabilní. V severním rohu byly zachyceny střední a drobné kameny, které pravděpodobně pocházejí z otopného zařízení. Topeniště nebylo identifikováno. Zda se skutečně jedná o zemnici, může být definitivně vyřešeno jen v budoucnosti dalším výzkumem západní části. Není vyloučena ani jiná interpretace objektu.

Velkomoravské zemnice se nacházejí rovnoměrně na celé prozkoumané ploše. Jsou čtvercového (O210

a O229) až mírně obdélníkového půdorysu (O175). Jejich rozměry kolísají v rozmezí 2,85–3,91 m × 2,75–3,90 m. Stěny jsou výrazně šikmé až svislé, zemnice O194 má jednu stěnu se stupněm a jejich hloubka se pohybuje v rozmezí od 0,10 do 0,87 m, plocha od 7,6 do 14,25 m². Rozměrově zemnice Severovýchodního předhradí výrazně nevybočují ze souboru velkomoravských zemnic prozkoumaných na Pohansku a v jeho širším okolí. Podle členění P. Donata patří spíše k větším obydlím, čímž se více podobají zemnicím z venkovských sídlišť než z Jižního předhradí Pohanska (*Donat 1995*, 80–81), odkud známe mimořádně rozsáhlý soubor 103 zemnic čtvercového i obdélníkového tvaru (*Vignatiová 1992*, 14–27). Zahloubená obydlí z většiny venkovských sídlišť, datovaných do velkomoravského období, která byla nalezena na lokalitách Břeclav-Líbivá (*Macháček 2001b*), Břeclav-Poštorná – Konopliska (*Kavánová – Vitula 1990*), Kostice – Zadní hrád (*Dresler – Macháček 2014*; *Macháček – Balcárková – Dresler et al. 2013*), Prušánky – Podsedy (*Škojec 2000*), Bojkovice, Dolní Věstonice či Pohořelice, se totiž zdají být obecně větší než zemnice z Jižního předhradí (*Donat 1995*). Obydlí z venkovských osad v oblasti však nemáme doložena v takovém počtu, abychom mohli tuto hypotézu testovat statisticky.

Zemnice jsou orientovány rohy k hlavním světovým stranám. V západním rohu byly prozkoumány kamenné pece nebo jejich zbytky. Pece o velikosti 0,9–1,1 m × 0,8–1,2 m byly z neopracovaných kamenů. Recyklaci žernovů jako stavebního kamene v otopném zařízení jsme zaregistrovali pouze u dvou zemnic, O156 a O210. V obou případech šlo bez výjimky o srovné, výrazně opotřebované žernovy, a to o běhouny i ležáky. Přesněji v rámci velkomoravského období je podle keramického inventáře datována pouze zemnice O156, ale vzhledem ke stratigrafickým pozorováním nelze vyloučit, že by se i v případě zemnice O210 mohlo jednat o stavbu náležející až k pozdní fázi sídliště, kdy bylo k dispozici dostatečné množství opotřebovaných žernovů. Recyklované žernovy byly jako stavební materiál otopných zařízení použity i na jiných zkoumaných areálech, viz zemnice O091/LŠ, O166/LŠ (*Dostál 1987*, 84, 87), a také v zemnicích na Jižním předhradí (*Vignatiová 1994*, 21). Tam autorka sleduje jejich výskyt zejména při konstrukci topeniště a předpokládá jejich použití zejména při zaklenuí pece, byť žádná pec nebyla prozkoumána nepoškozená (*Vignatiová 1992*, 22). Topeništní plocha nebyla bezpečně zachycena pouze v případě zemnice O210. U ostatních zemnic šlo o vypálené dno bez výmazu a speciálních úprav.

Vnitřní konstrukce zemnice byla zachycena třikrát. Jedná se jak o sloupové a kůlové jámy konstrukcí nesoucích střechu, tak i o jamky související s vnitřní konstrukcí, pravděpodobně dýmníků nebo jiného vybavení. Nebyly zjištěny úpravy podlah. Pouze

Obr. 8. Břeclav – Pohansko. Severovýchodní předhradí. Zemnice na ploše výzkumu 2008–2016. A – zemnice s kamennou pecí z běžných kamenů, B – zemnice s kamennou pecí ze žernovů, C – ostatní sídlištní objekty, D – hroby, E – základy kostela a vyzděné nároží. Šedě – plochy prozkoumané v letech 2018–2020.

v případě zemnice O194 by bylo možné uvažovat o dusané části u jihozápadní stěny, ale nelze vyloučit, že se jedná o stejnou geologickou vrstvu, která byla zachycena na dně objektu O188.

Zajímavým jevem, sledovaným v pozdějších výzkumných sezonách na Severovýchodním předhradí i na dříve zkoumaných polohách Pohanska, je způsob likvidace, opuštění a zasypání zemnice. V případech zemnic O175 a O229 je zřejmé, že kamenné pece byly buď rozvaleny, nebo až na malé kameny rozebrány a prostor byl zasypán téměř sterilním materiálem. V zemnici O175 se v zásypu objektu nacházela kostra dítěte. Nad zasypanými obydlími byly později postaveny nadzemní domy nebo se tam odehrávaly běžné sídlištní aktivity. Analogickou situaci k zasypaným zemnicím na Severovýchodním předhradí

Obr. 9. Břeclav – Pohansko. Severovýchodní předhradí. Fotografická dokumentace zemnice O194 s pozůstatkem topeniště v rohu.

Obr. 10. Břeclav – Pohansko. Severovýchodní předhradí. Fotografická dokumentace kamenné pece a hromadného nálezu železných nástrojů na podlaze zemnice O194.

známe v případě objektu O054/LŠ z prostoru areálu Lesní školka. Zde je terénní situace o to zajímavější, že k objektu patřilo maltou vyzděné nároží. Podle popisu nálezové situace, který publikoval B. Dostál, byla zemnice zasypaná až na pár drobných střepů a zvířecích kostí, víceméně sterilním materiálem a teprve až na tomto zásypu bylo postaveno zděné nároží. Na stejné úrovni byly zachyceny i jednostranně vyhlazené mazanice kry, indikující zřejmě úroveň podlahy povrchové stavby nadzemního domu (Dostál 1987, 69–70). Při podrobnějším pohledu lze jednorázové zasypaní zemnic identifikovat i u dalších zemnic, bohužel dokumentace výzkumu neumožňuje přesnější lokalizaci nálezů. I tak se zdá, že ve většině případů se artefakty nacházely buď těsně nad úrovní podloží, nebo v prvních dvaceti centimetrech výplně zemnic. Spodní partie zemnic byly zaplněny nálezy minimálně, viz O056/LŠ (Dostál 1987, obr. 1a, 76), nebo vůbec, např. spodní vrstva zemnice O091/LŠ (Dostál 1987, 82). V posledním případě bylo otopné zařízení rekonstruováno na jakýsi podstavec. Z publikovaného profilu je však zřejmé, že se jedná minimálně o jednu, či dokonce dvě superpozice následujících domů, a otopné zařízení tak patří spíše k pozdější fázi. Opuštění zemnic a rozebrání kamenné pece bylo sledováno i na Jižním předhradí, kde se v řadě případů

dochovala pouze propálená plocha topeniště a několik drobných kamenů (Vignatiiová 1992, 20).

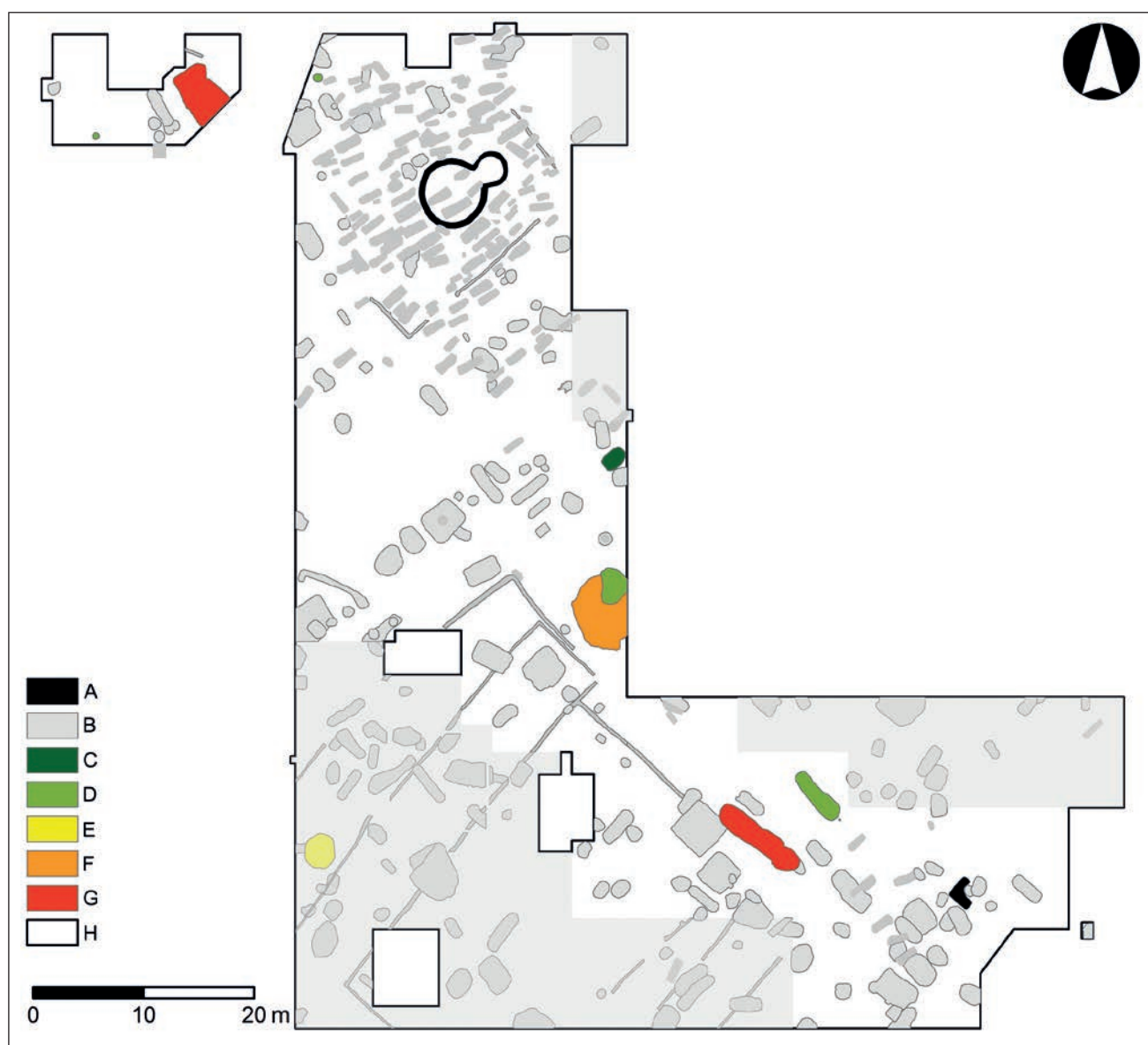
Jednoznačně nejzajímavější velkomoravskou zemnicí je objekt O194 s hromadným nálezem železných předmětů (obr. 9). Zemnice byla umístěna v nároží ohrazení (Z05). Předměty se nacházely v situaci, která naznačovala, že byly uschovány v truhle, jež byla součástí vybavení obydlí (Dresler – Beran 2019, 243). Na podlaze či při stěně zde bylo rozloženo 95 artefaktů – mezi nimi ataše, rukojeti a obroučky ze tří věder, dvě sekerovité hřivny, klíč, různá železná kování, čtyři nákončí, tři průvlečky a dvě přezky, dvě ostruhy, krojidlo, dvě radlice, objímky z kopy, tři srpy, nůžky, pila, sekáč, sekera zvláštního tvaru, vrták, kladivo a unikátní protahovačka na výrobu drátu (obr. 10). Vysvětlení takového nálezů je poměrně obtížné. Jednak netušíme, proč zůstal velice cenný soubor železných nástrojů v zemnici a nebyl odnesen či uloupen, jednak tápeme i v odpovědi na otázku, proč se v domě vůbec nacházel. O nálezů již byla zformulována hypotéza, podle níž zde náradí a ostatní artefakty nebyly ukryty před nepřízní osudu či obětovány, jak se předpokládá u běžných depotů či pokladů, ale víceméně neplánovaně opuštěny (Macháček 2016, 36–37; Macháček – Wihoda 2019, 193–194). Velice podobné spektrum nálezů i jejich kvantitativní zastoupení zmiňují *Brevium Exempla* jako výstavu

(*utensilia*) královských či biskupských hospodářských dvorů ve Franské říši 9. stol. Zmiňovány jsou různé druhy seker, vrtáky, různé řezbářské nástroje (*scrotisan*, *bursa*), malý a velký hoblík (*noil* a *scabo*), kosy, srpy, lopaty a různá dřevěná *utensilia*. Kromě toho se uvádí i *ferramenta*, čili vojenská výstroj, kam bychom mohli zařadit jistě i ostruhy či vojenské opasky s nákončím a přezkami (Elmshäuser 1993; Metz 1966).

5.1.2 Velké zahloubené objekty

Mezi objekty zvláštní funkce řadíme dlouhé zahloubené objekty O207 a O255 (obr. 11). První jsme prozkoumali v roce 2014 a druhý v roce 2016. Objekt O207 byl zčásti narušen výkopem pro elektrický kabel. Klimatic-

ké podmínky na podzim 2014, kdy byl objekt dokopáván, způsobily, že nebylo možné výkop objektu dokumentovat vcelku (obr. 12). Objekt O207 narušil starší objekt 325 (původně označený jako 207a), který téměř celý zničil, a objekt 229, čtvercovou obytnou zemnicí. Objekt O255, zjištěný na ploše za asfaltovou komunikací, pokračoval do hrany výzkumu a nebyl prozkoumán celý. Tvarově i rozměrově náleží objekty do souboru velkých zahloubených objektů, které byly již na Pohansku prozkoumány zejména v areálu tzv. řemeslnického areálu v Lesní školce (Dostál 1986). Zvrstvení zásypu objektu O207 ukazuje na to, že byl zanášen v několika etapách. Odpovídá tomu především chronologie na základě keramiky, kdy různé kontexty mají odlišnou keramickou skupinu. Kromě početného souboru keramiky, v němž bylo možné rozpoznat až 510 kera-

Obr. 11. Břeclav – Pohansko. Severovýchodní předhradí. Specifické typy sídlištních objektů. A – základy kostela a vyzděné nároží, B – ostatní sídlištní objekty a hroby, C – depozit kamenů, žernovů a rotačních brusů, D – samostatné zahloubené pece, E – studna, F – těžební jáma, G – velké zahloubené objekty, H – prozkoumaná plocha. Šedě – plochy prozkoumané v letech 2018–2020.

mických jedinců, mezi nimi i dvě celé nádoby, pochází z objektu 89 identifikovaných nekeramických nálezů. Jedná se o hliněná závaží ke stavům, jehlu, přesleny, tzv. proplétáčky, kostěná šídla, trn z vohle, zlomky věder (ataše, rukojeti, obroučky), nože, břitvu, brousek, šipky, vytepávací hrot, obroučku kosa, bednářskou pilku, sekáč, poříz, skoby, pásy, plechy, tyčinky, zlomky žernovů a další. Nálezy se nekoncentrovaly v žádné z registrovaných vrstev nebo ve specifické hloubce, ale jsou rovnoměrně vertikálně rozloženy. Objekt O255 je širší, než udává v definici B. Dostál, a také neznáme jeho přesnou délku. Výplň objektu obsahovala kromě početné keramiky také brousky, přesleny, kostěná šídla, tzv. proplétáčky a strusku. Ve výplni byl nalezen volně pohozený fragment lidské lebky.

Fenoménu velkých zahloubených objektů na Pohansku se věnoval zejména Bořivoj Dostál, který je ovšem označil jako stavby, aniž by se pokusil o rekonstrukci nenalezených partií. Bořivoj Dostál definoval velké zahloubené stavby jako jámy 6–15 m dlouhé, 2–3 m široké, někdy poměrně mělké (0,5–0,6 m), jindy značně hluboké (1–1,6 m). Dno má být stupňovitě upravené. Některé nevykazují žádné stopy po konstrukci stěn a střechy, u jiných byly identifikovány kúlové jamky na podélné ose nebo na linii s ní paralelní, podél stěn. Jsou bez otopných zařízení (Dostál 1986, 97). Známe je i z jiných zkoumaných poloh, např. z Velmožského dvorce to jsou objekty 29/VD, O68/VD, 88/VD, 106a/VD a část objektu 87/VD (Dostál 1986, 98), z Žárového pohřebiště objekty 35/ZP, 39/ZP, 53/ZP a 54/ZP (Dostál 1978, 133), z Lesního hrůdu potom objekty 39/LH a 40/LH (Macháček 2005, 122). Největší počet velkých zahloubených objektů, celkem šest, známe z areálu v Lesní školce. Jejich nálezový inventář byl bohatý druhově, nikoliv početně. Při hledání významu těchto objektů použil B. Dostál analogii z Tilledy a interpretoval velké zahloubené stavby, zejména objekty 18–38–49, 103–107–108 a 106, jako textilní dílny, tzv. *gymnaecia*. Svoji rekonstrukci postavil na přítomnosti tkalcovských závaží, přeslenů a tzv. proplétáčků ve výplni objektů. Sám však uvádí, že jejich počet v objektech není vysoký, ale podstatná část se nemusela dochovat (Dostál 1986, 132–134). Kritickou revizi těchto velkých zahloubených objektů provedly H. Březinová a R. Přichystalová. Na základě podrobného rozboru tvaru i obsahu velkých zahloubených staveb a ve vztahu k celkovému obrazu distribuce přeslenů a závaží, nalezených na ostatních zkoumaných polohách na Pohansku, nesouhlasí s tvrzením, že lze v těchto objektech potvrdit existenci specializované dílny zaměřené pouze na textilní výrobu (Březinová – Přichystalová 2014, 205), přestože již J. Macháček statistickými analýzami prokázal jednoznačnou souvislost mezi tímto typem objektů a nástroji, které s textilní výrobou souvisí, jako jsou závaží ke stavu, přesleny, kostěné brusle, tzv.

Obr. 12. Břeclav – Pohansko. Severovýchodní předhradí. Fotografická dokumentace velkého zahloubeného objekt O207.

proplétáčky a brousky k jejich ostření (Macháček 2007b, 156–197; 2010, 208–270). Vztah mezi těmito artefakty a velkými zahloubenými objekty se projevil i na Severovýchodním předhradí. Je však nutné zdůraznit, že výplň objektů ukazuje nejenom to, co odehrávalo uvnitř původních staveb, ale i na to, co se dělo v jejich nejbližším okolí. V případě objektu O207 nelze vyloučit ani jinou funkci, např. skladovací, v podobě velkokapacitní obilní krechtovací jámy (Kunz 2004, 63–64). Nic podobného nebylo dosud v raně středověkém kontextu s jistotou doloženo. Ani v případě Severovýchodního předhradí však pro takovou interpretaci neexistují žádné relevantní důkazy.

5.1.3 Studna

V sezoně 2018 jsme na Severovýchodním předhradí prozkoumali objekt O266, interpretovaný jako studna (obr. 11). I když popis terénních situací prozkoumaných po roce 2016 není náplní této studie, v případě objektu O266 jsme učinili výjimku. Studna totiž poskytl klíčová data pro ukotvení celého sídliště v čase.

Obr. 13. Břeclav – Pohansko. Severovýchodní předhradí. Fotografická dokumentace studny O266. Dochovaná výdřeva studny v nejspodnější partii.

Objekt O266 byl zachycen na rozhraní čtverců B67–46 a B67–47. Na úrovni začištěného podloží se objekt jevil jako výrazně tmavá nepravidelná kruhová zahloubenina s velkými kameny u severovýchodního okraje. Pod touto vrstvou jsme ve šterko-písčitém zásypu postupně v několika úrovních zachytili zbytky konstrukce výdřevy *in situ* i její další části přesunuté při destrukci studny. Z výplně byl získán keramický materiál, zvířecí kosti, zlomek srpů, pekáč a velký zlomek běhounu žernovu. Na samém dně byly dokumentovány a vyzvednuty dřevěné konstrukční prvky, které byly následně podrobeny dendrochronologické analýze – viz kapitola Dendrochronologické datování (obr. 12).

Objevená studna není první prozkoumanou studnou na Pohansku. Jejich rozpoznávání nebylo ovšem běžnou záležitostí. Bořivoj Dostál při analýze areálu Velmožského dvorce uvažoval o studnách v několika případech (Dostál 1975, 91). Celkem devět studní bylo prozkoumáno od roku 1976 v tzv. řemeslnickém areálu Lesní školka (Dostál 1990). Byly prozkoumány jak studny s dochovanou výdřevou, tak zcela bez ní. Ze studny O203/LŠ, která nebyla při výzkumu kvůli vysoké hladině spodní vody zcela prozkoumána, jsme v roce 2001 při revizním výzkumu vyzvedli dřevěné konstrukční prvky, které poskytly první dendrochronologická data z Pohanska (Dresler – Humlová – Macháček

et al. 2010; Macháček – Dresler – Rybníček 2013). Dvě studny bez dendrochronologicky datovatelných dřevěných součástí byly prozkoumány v poloze Lesní hrůd (Macháček 2005). Při záchranném archeologickém výzkumu Jižního předhradí byly prozkoumány tři studny, jedna z nich s ojedinělou kamennou konstrukcí (Vignatiiová 1992). Čtvrtá studna na Jižním předhradí se objevila v roce 1992 při systematickém výzkumu (Vignatiiová 1994). Na Pohansku byly zachyceny různé konstrukce studní, od vyplétaných až po vyložené kameny. Všechny studny dosahovaly v době svého užívání hladiny spodní vody, která podle všeho měla v 9. stol. stabilní výšku (Košutová 2011).

5.1.4 Pece, otopná a pyrotechnologická zařízení

Při výzkumu byla prozkoumána řada otopných zařízení. Dělíme je na čtyři skupiny: 1) otopná zařízení v zemnicích (obr. 14), 2) otopná zařízení nadzemních domů, 3) pyrotechnologická zařízení pro kovovýrobu, 4) chlebové pece/pekárny.

První skupina, u které není pochyb, že souvisí s vytápěním obydlí, byla důkladněji zpracována v příslušné kapitole o zemnicích, podobně jako druhá skupina,